

FIGYELŐ

Kóhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára. Folyóiratunk szerkesztőjének, KÓHALMI Béla professzornak tudta és hozzájárulása nélkül jelenik meg ez a pár sor, amely hetvenötödik születésnapján köszönti őt, a magyar könyvtárosok szeretett idős mesterét és példaképét. Tudjuk, hogy tiltakozott volna e néhány szó közzététele ellen, de mégis meg kell engednie tisztelőinek és barátainak, hogy ebből az alkalomból megemlékezzenek róla.

KÓHALMI Béla életútjának háromnegyedszázados ünnepén egyszerre vagyunk könnyű és nehéz helyzetben: igen jó, hogy ma is az *alkotó* embert méltathatjuk személyében — s ez mindnyájunk számára a legnagyobb öröm. De egyben nehéz is szólnunk életpályájának jelentőségéről, mert ez az eredményekben oly gazdag életpálya nem lezár egész, hiszen KÓHALMI Béla, az idős korában is alkotó szellem, az előremutató mester mindig újabb és újabb területeket von be vizsgálódásainak körébe s a magyar könyvtárügy fejlődéséért fiatalos lelkesedéssel harcoló társunk és tanítónk továbbra is előttünk jár a legjobb tervek szövésében és megvalósításában, a küzdelemben és az eredmények kivívásában.

E folyóirat olvasóinak szükségtelen ezúttal részleteiben is felidézni KÓHALMI Béla eredményekben gazdag könyvtárosi és tudósi pályafutásának egyes mozzanatait. Szélsőségtelen, mert mi, könyvtárosok jól ismerjük őt, de főképpen lehetetlen néhány sorban elmondani mindazt, amit tudományunkért és a korszerű, szocialista magyar könyvtárügyért tett.

1956 márciusában, midőn kormányunk és dolgozó népünk a Kossuth-díjban, tehát az *alkotó* ember számára a társadalmunkban lehetséges legnagyobb kitüntetésben részesítette őt, — a szerény, csendes könyvtártudósra felfigyelt az egész ország. E méltó figyelem reflektorfényében mi könyvtárosok, közeli munkatársai elmondottunk egyet-mást jelentőségéről és munkájáról, hatásáról és tudásáról, egyéniségéről és emberségéről.

Így a szakkörökön túl, országszerte is köztudottá vált, hogy KÓHALMI Béla a század két első évtizedében SZABÓ Ervin egyik legbensőbb és legkiválóbb tanítványaként és munkatársaként a maradi és formalista hivatalos könyvtári felfogással szemben a modern, haladó, szocialista tartalommal telített könyvtárügyért állt ki, szóban, írásban és tettben egyaránt. Nemcsak a főváros könyvtárügyének egyik legjobb ismerője és formálója volt, hanem társadalmunk korszerű átalakulásának harcosa is. Közismert az is, hogy KÓHALMI Béla lett a Tanácsköztársaság korának egyik könyvtári vezetője és szervezője, akinek akkori előremutató gondolatai és alkotásai — amellet, hogy konkrét eredményeik azonnal jelentkeztek — ma is példaképpen állanak előttünk.

Csak az elmúlt másfél évtizedben juthatott KÓHALMI Béla abba a helyzetbe, hogy fiatalkori ideáljait — még több tapasztalat, még nagyobb tudás birtokában — valóra válthassa. Szinte hihetetlen munkabírással, fiatalos érdeklődéssel és kedvvel állt mindig arra a posztra, ahol szükség volt rá, ahol a legsűrűbb rendet kellett vágni. Törékeny,

finom alakja mindenütt látható volt: könyvtárakban, üléstermekben, tanácskozásokon, baráti hangulatú megbeszéléseken, viták tűzében, egyetemen, az Akadémia termeiben, szerkesztőségi szobákban; úgy tanított, alkotott és lelkesített, hogy munkatársai szinte észre sem vették: generációnk legnagyobb erudíciójú magyar könyvtárosa él és dolgozik körükben. Tudásánál és lelkesedésénél csak *szerénysége* volt nagyobb: mintha állandóan bocsánatot kérne azért, hogy ő lát legmesszebbre és ő tud legtöbbet...

Életpályája, munkásságának „grafikonja” sajátosan — és rá jellemzően — alakult: midőn a korhatár betöltése után mint gyakorló könyvtárvezető *nyugalomba* vonult, kezdődött meg életének és pályafutásának *legaktívabb*, eredményekben legsokoldalúbb korszaka. Néhány mozzanata ezen „öregkori” — vajon ki tarthat vele lépést a jóval fiatalabbak közül! — pályaszakasznak: az Országos Könyvtári Központ, majd az Országos Széchényi Könyvtár szakmai tanácsadója, az egyetemi könyvtársképzés nagyhatású előadója, majd az Egyetem professzora, az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság elnöke, az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökségének tagja, a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottságának tagja, majd a folyóirat felelős szerkesztője. S közben kiadványokat és bibliográfiákat szerkeszt, az általa irányított folyóirat, a Könyvszemle kitűnő cikkírója, aki mindig észreveszi a jelentkező *újat* és előremutatót; a nálunk annyira hiányzó kollektív könyvtári kiadványok — kedvenc szavával „műszerek” — létrehozásának propagálója és fáradhatatlan szervező ereje, általában a szocialista könyvtári gondolat és gyakorlat egyik legjobb harcosa.

Felsorolni is nehéz e fiatalos „öregkori” szakasz gazdag termését, egy, a népeért és a haladásért küzdő bölcs ember alkotásait. Végső soron mai könyvtáros-nemzedékünk nagy tanítómestere ő, aki a szerény és csendes könyvtárosi pálya szokott kereteit túlnőve, a magyar művelődésügy legjobb képviselői sorába emelkedett.

Most még tegyük fel a kérdést: hogyan jutott el ide?

Utolérhetetlen szerénységgel, akarata ellenére! Midőn kormányzatunk a nép halálja és bizalma jeléül kétszer kitüntette a Munka Érdemrenddel és megjutalmazta a Kossuth-díjjal, KÓHALMI Béla, a csendes és tudós könyvtáros szinte példátlan zavarban volt... Ő nem azért dolgozott, hogy kitüntessék és ráirányítsák a közfigyelmet — szokta volt mondani munkatársainak.

Ez a magatartás olyan emberséggel, a humánus olyan átélésével és gyakorlásával párosult, hogy egyre inkább példaképpé magasodott. Így — bár a legtávolabb állt egész életében a népszerűség keresésétől — tudása, erkölcsi tisztasága, bátorsága és humanizmusa megnyerte közeli és távoli híveinek, környezetének s tanítványainak nemcsak értelmét, hanem szívéit is.

Tanítványokat említettem. De nemcsak a tanfolyamok hallgatói és az egyetemisták az ő tanítványai, hanem mindnyájan azok vagyunk, akik vele együtt dolgozunk a könyvtárosi pályán s szívből örülünk annak, hogy KÓHALMI Bélától tanulhatjuk a tudás és művelődés, a könyv és a könyvtár szeretetét. Kívánjuk neki és magunknak, hogy sok-sok éven át vezessen bennünket a tudomány és az emberiség általa képviselt eszményei felé!

HARASZTHY GYULA

Ungarn betreffende historische Literatur in der Universitätsbibliothek Jena.
Vor mehr als fünfzehn Jahren wurde am gleichen Ort (Magy. Könyvszle. 1941. S. 283) in einer Notiz von Mihály BUCSAY zum ersten Male die Ungarn betreffende historische Literatur der BUDER-Bibliothek der Universitätsbibliothek Jena der ungarischen Öffentlichkeit vorgestellt.

Die BUDER-Bibliothek ist die der Jenaer Universitätsbibliothek testamentarisch vermachte Privatbibliothek des Jenaer Polyhistor und Juristen Christian Gottlieb

BUDER (1692—1763). Unter ihren 12 000 Bänden befinden sich zahlreiche Kompendien mit z. T. seltenen Zeitungen und Flugschriften des XVI—XVIII. Jahrhunderts. In der Notiz BUCSAY's ist davon die Rede, daß unter dieser Ungarn betreffende Literatur der BUDER-Bibliothek die Gruppe über den Aufstand THÖKÖLY's und den Freiheitskampf RÁKÓCZI's besonders gut ausgebaut sei (a. a. O. S. 283). Daß diese Behauptung nicht ganz den Tatsachen entspricht, werden wir weiter unten noch zu beweisen haben.

Die Zeitungen und Flugschriften der BUDER-Bibliothek wurden in den Jahren 1921—1925 in drei Dissertationen untersucht,¹ wodurch die einschlägige Wissenschaft zum ersten Male auch auf das Ungarn betreffende historische Quellenmaterial aufmerksam gemacht wurde. Als BUCSAY fast zwei Jahrzehnte später die Universitätsbibliothek Jena besuchte, um sich über die im Jahre 1857 von zehn ungarischen Studenten errichtete *Bibliotheca Hungarorum* zu informieren, wurde er von seiten der Universitätsbibliothek auch auf die angeblich vorhandene umfangreiche THÖKÖLY—RÁKÓCZI-Literatur in der BUDER-Bibliothek aufmerksam gemacht. Seine oben zitierte, auf ihre Richtigkeit hin nicht überprüfte Mitteilung wurde auch sofort von der deutschen Literatur übernommen. Georg STADTMÜLLER schrieb in der *Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa* (Bd. 6. Jg. 1942, S. 208): „Diese Buder-Bibliothek ist überaus reich an seltenen auf Ungarn bezüglichen Drucken des 17. und 18. Jahrhunderts, insbesondere an Werken über die Aufstände Thököly's und Rákóczi's.“

Auf diese Behauptung hat sich sowohl Othmar FEYL² als auch in allerneuester Zeit Karl BULLING³ berufen.

Bei unseren durch die Mitteilung BUCSAY's angeregten Forschungen vor allem nach dem Material über den Aufstand THÖKÖLY's und den Freiheitskampf RÁKÓCZI's stellte sich jedoch heraus, daß gerade dieses Material nicht oder zumindest nicht in dem behaupteten Umfange vorhanden ist. Dennoch kann man heute mit Fug und Recht behaupten, daß die BUDER-Bibliothek tatsächlich eine interessante Ungarn betreffende historische Literatur des XVI—XVIII. Jahrhunderts in Form von Chroniken, Zeitungen, Flugschriften, historischen Monographien und Sammelwerken enthält.

Wir haben diese Literatur nun in Form eines Kataloges chronologisch geordnet, wobei uns vor allem die ausgezeichnete Arbeit von Ilona HUBAY *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480—1718* [Ungarische und Ungarn betreffende Flugblätter, Zeitungsblätter, Flugschriften in der Nationalbibliothek Széchényi 1480—1718] (Budapest, 1948) als Vorbild gedient hat. Bei der Sammlung des Materials haben wir uns nicht nur auf Zeitungen und Flugschriften beschränkt, sondern, wie oben schon erwähnt, auch die Ungarn betreffenden Chroniken, historischen Monographien und mehrbändigen Werke in unseren Katalog aufgenommen. Gegenstand unserer Forschungen war nicht nur die BUDER-Bibliothek, sondern auch andere Sammlungen der Universitätsbibliothek Jena.

Der Standort jedes Druckes ist im Katalog durch die Anfügung der Bibliothekssignatur leicht zu erkennen. Das soll vor allem die praktische Verwendung des Kataloges

¹ PETERSEN, A.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während des Koalitionskrieges 1688—97*. Diss. phil. Jena, 1923. Masch. — PETRAN, M.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während der Jahre 1683—87*. Diss. phil. Jena, 1922. Masch. — WUTTKE, A.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während der Jahre 1697—1706 nach Flugschriften der Universitätsbibliothek Jena*. Diss. phil. Jena, 1926. Masch.

² FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena*. WZ. der Friedrich-Schiller-Univers. Jena. Jg. 3 1953/54 Ges.-Sprachwiss. Reihe. H. 4/5. S. 411.

³ BULLING, Karl: *Das Vermächtnis des Professors Christian Gottlieb Buder*. WZ. der Friedrich-Schiller-Univers. Jena. Jg. 7 1957/58 Ges. — Sprachwiss. Reihe. H. 2/3, S. 273.

erleichtern, da die Drucklegung in der Reihe der Universitätsbibliothek Jena *Claves Jenensis* für 1960 vorgesehen ist. Der historische Katalog wird dann als Beigabe noch den systematischen Katalog der Jenaer *Bibliotheca Hungarorum* enthalten.

Unser historischer Katalog umfaßt 470 Titel, wobei wir abweichend von den bisherigen Titelveröffentlichungen die Titel von Zeitungen und Flugschriften mit vollem Text veröffentlichen und nur die Titel bekannter Monographien und mehrbändiger Werke so gekürzt haben, daß diese sich in den Rahmen der für Zeitungen und Flugschriften vom Standpunkt des Vergleichens wichtigen, möglichst getreuen Wiedergabe des gedruckten Titelbildes einfügen können.

Über die Geschichte der Zeitungen und Flugschriften braucht an dieser Stelle nichts gesagt zu werden. Darüber ist eine umfangreiche Literatur vorhanden.⁴ Hingegen ist seitens der deutschen Geschichtsforschung noch keine Stellung zur Frage der Bedeutung und des Quellenwertes von Flugschriften und Zeitungen — der umfangreichen informierenden Tagesliteratur vom XVI. bis zum Anfang des XVIII. Jahrhunderts — genommen worden. Auch die ungarische Geschichtsforschung hat sich außer der Arbeit von Kálmán BENDA⁵ noch nicht zur Frage der Bedeutung von deutschen Zeitungen und Flugschriften als Quellen der ungarischen Geschichte geäußert. Tatsache jedoch ist, daß es während der zwei Jahrhunderte andauernden türkischen Besetzung Ungarns eine zeitgenössische ungarische Literatur des XVI. und XVII. Jahrhunderts nicht oder kaum gibt. Unter den mehr als zwölfhundert Titeln bei HUBAY sind nur vierundzwanzig ungarländische Drucke zu finden, davon nur drei in ungarischer Sprache. Zwei weitere Drucke in ungarischer Sprache stammen aus einer Wiener und einer ungenannten Druckerei. Betrachtet man diese fünf Drucke näher, so stellt sich heraus, daß es sich dabei um drei „amtliche“ Drucke und die Debreciner und Tyrnauer Ausgaben des vom 7. Juni 1703 datierten, in lateinischer Sprache herausgegebenen Manifests des Fürsten Franz RÁKÓCZI II. aus dem Jahre 1704 handelt. Die „amtlichen“ Mitteilungen sind ein Leutschauer Druck *Reovid, de igen bizonyos Relatio* aus der Druckerei Lorenz BREUER über den Verrat und die Bestrafung des Fürsten Albert WALLENSTEIN aus dem Jahre 1634, die Bedingungen des Friedens von 1706 aus der Wiener Buchdruckerei Andreas HEYINGER und ein Druck unbekannter Herkunft aus dem Jahre 1707 mit dem Amnestieangebot des Grafen STARHEMBERG (HUBAY 1125, 1124, 526a, 1138, 1162). Wie die Schrift des Péter ALVINCI *Querela Hungariae. Magyarország panasza*. (Kaschau 1619. HUBAY 474) wurden auch die Friedensbedingungen von 1706 sowohl in Wien, als auch in Tyrnau in einem Druck in lateinischer und ungarischer Sprache in nebeneinanderliegenden Spalten publiziert (HUBAY 1135, 1140). Außer zwei deutschsprachigen Preßburger Drucken aus den Jahren 1620 und 1621 sind alle übrigen ungarländischen Drucke in lateinischer Sprache abgefaßt und gehören vorwiegend in die Gruppe der „amtlichen Mitteilungen.“

Während dieser Zeit hat in Deutschland die Entwicklung und Verbreitung der Buchdruckereien im Rahmen des wirtschaftlichen Aufschwunges der Städte und die durch die Ereignisse in Ungarn erzeugte „Türkenfurcht“ und das damit zusammenhängende Interesse am Geschehen jenseits der südöstlichen Grenzen des Reiches zu einer umfangreichen Literatur an Zeitungen,⁶ Flugschriften und Chroniken geführt.

⁴ Vgl. SCHOTTENLOHER, Karl: *Flugblatt und Zeitung*, Berlin, 1922. S. 499ff.

⁵ BENDA, Kálmán: *A törökök német újságirodalma* [Die deutsche Zeitungs-literatur der Türkenzeit] Budapest 1942. (SA. aus: A Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyve).

⁶ Wir fassen die informierende Literatur des XVI—XVIII. Jahrhunderts, d. h. „Zeitungen, Neue Zeitungen usw.“, von der engen bibliothekarischen Definition abweichend, auch als Zeitungen auf, machen also vom Standpunkt der Geschichtsforschung, die sich nicht mit den äußeren, sondern den inneren Merkmalen dieser Literatur befaßt, keinen Unterschied zwischen „Einzelzeitung“, „Wochenzeitung“ usw. *Zeitung* bedeutet

Jedes bedeutendere Ereignis der Türkenkriege, man nehme nur die beiden Belagerungen Wiens in den Jahren 1529 und 1683 oder die Rückeroberung der Festung Buda im Jahre 1686, hat eine umfangreiche deutsche zeitgenössische Literatur zur Folge gehabt.⁷ Deshalb haben diese Drucke eben eine besondere Bedeutung, weil sie die Ereignisse der ungarischen Geschichte mit den Augen des — wenn auch nicht immer ungarischen — Zeitgenossen wiedergeben.

Es würde über den Rahmen unserer Mitteilung hinausgehen, wollten wir das Jenaer Material hier einzeln und ausführlich beschreiben. Im Rahmen unserer Möglichkeiten mußten wir uns ja schon auf eine bloße Publikation der Titel beschränken. Die unentbehrliche Textpublikation mußten wir einer späteren evtl. deutsch—ungarischen Quellenpublikation überlassen.

Von den Chroniken unseres Kataloges aus dem XVI. Jahrhundert gruppieren sich um die bekannte Chronik des BONFINI *Rerum Ungaricarum* (Basel, 1568) eine Nürnberger Chronik aus dem Jahre 1515 (*Chronica Von vil Namhafften Geschichten, Der Hungern Chronica* des HANS HAUGEN (Augsburg, 1536), die Chroniken des Paulus JOVIUS *Rerum Turcicarum* und des Wolfgang LAZIUS *Vienensium... Commentarii...* (Basel, 1546) und *Des Khünigreich Hungern... beschreybung* (Wien, 1556), die deutsche Ausgabe des BONFINI *Ungerische Chronica* (Frankfurt a/M. 1581) eine weitere Frankfurter *Pannoniae Historia Chronologia* aus dem Jahre 1596 und die Nürnberger deutsche *Chronologia Pannoniae* des Levinus HULSIUS aus dem gleichen Jahre. Auch für das XVII. Jahrhundert kann unser Katalog zahlreiche Chroniken nachweisen: Die *Ungarische Chronologie* des Caspar LORCHIANUS (Köln, 1605), die *Ungarische Chronica* des Wilhelm SCHÄFER gen. DILICH (2. Aufl. Kassel, 1606), die im Auftrage Péter PÁZMÁNY'S besorgte erste Ausgabe der *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* des Johann NADÁNYI (Amsterdam, 1663), eine weitere Nürnberger *Ungarische Chronica* aus der Feder Caspar MAURERS (1664), die *Hungarische, Siebenbürgische... Chronica* des Georg KRECKWITZ (Frankfurt u. Nürnberg, 1685), die *Regni Hungarici Historia* des Nicolaus ISTVÁNFFY, eine weitere Nürnberger *Hungarisch—Türkische Chronick* aus dem Jahre 1685 und die von Andreas STÜBEL besorgte Neuauflage der *Neu-Vollständigen Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn* des Martin ZEILLER (Frankfurt u. Leipzig, 1690). Für das XVIII. Jahrhundert bringt unser Katalog eine weitere Neuauflage der *Regni Hungarici Historia* des Nicolaus ISTVÁNFFY (Köln, 1724), besorgt von Johann Jacob KETTELER. Neben den Werken von SAMUEL TIMON, Michael BONBARDUS und Franciscus KAZY stehen die wichtigen Quellenpublikationen des Matthias BÉL *Adparatus ad his-*

hier folglich alle in gewissen Zeitabständen erscheinende, einem individuell nicht bestimmten Personenkreis zugängliche, *informierende* Literatur. Dem gegenüber steht die *Flugschrift*, die sich nicht darauf beschränkt, bloße Tatsachen mitzuteilen, zu informieren, sondern auch die *persönliche Meinung des Verfassers* zu bestimmten historischen Ereignissen vermittelt.

⁷ Vgl. hierzu: CAMESINA, A. v.: *Fliegende Blätter über das türkische Heer vor Wien im Jahre 1529 von Hans Guldenmundt* (Mitteilungen des Wiener Altertums-Vereins. 1875. S. 106ff.) — EBERMANN, R.: *Die Türkenfurcht*, Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit. Halle, 1904. — KABDEBO, H.: *Der Anteil der Nürnberger Briefmaler Meldemann und Guldenmundt an der Literatur der ersten Türkenbelagerung*. (Berichte und Mitteilungen des Altertumsvereins zu Wien. 15. 1875. S. 97ff.) — *Bibliographie zur Geschichte der beiden Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*. Wien, 1876. — RÖTTINGER, H.: *Die Zeichner der Nürnberger Flugblätter zur ersten Wiener Türkenbelagerung*. (Monatsblatt des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 3. 1921. S. 126f.) — STURMINGER, W.: *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerung Wiens 1529 und 1683*. Graz—Köln, 1955. — *Buda és Pest 1686. évi visszajoglásának egykorú irodalma* [Zeitgenössische Literatur über die Rückeroberung von Buda und Pest im Jahre 1686.] 1683—1718. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. V. 1935.

toriam Hungariae, Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, die Arbeiten seines Sohnes Carl Andreas BÉL *De Maria* (Leipzig, 1742, 2. Aufl. ebda. 1745) und die erste Ungarn betreffende historische Quellenpublikation von Matthias BÉLS österreichischem Schüler Jo. Georg SCHWANDTNER mit dem Vorwort BÉLS *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* (Bd 1—2 Leipzig, 1746, Bd 3 Wien, 1748), neben Arbeiten des Siebenbürger Jenaer und späteren Hallenser Professors Martin SCHMEIZEL *De coronis* und *De insignibus* (Jena, 1712 und 1713) die seiner Schüler J. JONY (in Jena immatr. 1716 SS.) *De auspicio regio Stephani primi* (Jena, 1717), *De origine et progressu juris hunno-hungarici* (Leutschau, 1727) und Gottfried SCHWARZ (in Jena immatr. 1726 WS.) *Initia religionis christianae inter Hungaros* (Halle-Magdeburg, 1740), *Samuel rex Hungariae* (Lemberg, 1761).

Den Hauptanteil an unserem Katalog haben jedoch die Zeitungen und Flugschriften des XVI—XVIII. Jahrhunderts. Von den Drucken des XVI. Jahrhunderts sind zwei Zeitungen aus dem Jahre 1566 in keiner der bisherigen Sammlungen genannt worden.⁸ Daneben enthält unser Katalog ca. 250 Zeitungen und Flugschriften, von denen ca. 100 in den bisherigen deutschen und ungarischen Titelsammlungen nicht enthalten sind. Es ist nicht möglich, alle bisher unbekanntenen Zeitungen und Flugschriften hier einzeln aufzuführen und zu beschreiben. Die Zeitungen und Flugschriften unseres Kataloges haben einen nicht unwesentlichen Zuwachs durch die Aufnahme von zwei „periodischen“ Zeitungen erhalten, von denen die in Frankfurt a/M. erschienene *Jacobi Franci Relationis Historiae Continuatio* und ihre Fortsetzung, die *Relationis Historicae Semestralis Continuatio Jacobi Franci* mit neun Nummern (1610, 1613—1617, 1627, 1631) und die in Leipzig herausgegebene *Continuatio der Zehnjährigen Historischen Relation* mit vierundzwanzig Fortsetzungen (1621, 1628—29, 1632, 1638, 1658—61, 1663—64, 1666—67, 1676—79) einen interessanten, wenn auch leider lückenhaften Überblick über die Ereignisse in Ungarn geben. Neben diesen im Katalog in den betreffenden Jahren immer wiederkehrenden Drucken finden wir z. B. im Jahre 1644 fünf Drucke, die den Aufstand Georg RÁKÓCZI's I. beschreiben. Davon sind zwei Variationen eines *Manifests* FERDINANDS III. gegen den Fürsten von Siebenbürgen bisher noch nirgends genannt worden. Das Jahr 1657 bringt drei Drucke über den Einmarsch Georg RÁKÓCZI's II. in die „Crohn Polen“, wovon ebenfalls zwei Drucke bisher unbekannt waren (Katalog Nr. 186 u. 188). Über den Freiheitskampf Franz RÁKÓCZI's II. finden wir drei Drucke: Sein *Manifest* vom 7. Juni 1703 mit der Jahresangabe auf dem Titelblatt „1704“ und die Kölner und Leipziger Ausgabe des Büchleins über den *Neunjährigen Rebellionskrieg in Ungarn und das Leben Rakoczi's* aus dem Jahre 1711. Was die Literatur über THÖKÖLY betrifft, so wird dieser in einem Titel genannt (Katalog Nr. 308), von ihm selbst stammt ein *Send- und Entschuldigungs-Schreiben* an den Papst INNOENZ II. („Geben Caschau den 12. April. 1684“) und von den zeitgenössischen Werken über ihn enthält der Katalog die erste und zweite Auflage der französischen Lebensbeschreibung (Köln, 1693 u. 1694), sowie deren deutschen Fassung (Berlin u. Potsdam, 1793). Die Jahre 1664 und 1686 sind mit 22, bzw. 13 Drucken die ergiebigsten Jahre in unserem Katalog. Davon ist ein *Bericht Von der glückseligen Eroberung der Königl. Ungarischen Residentz-Stadt und Vestung Ofen...* (s. 1. 1686) noch unbekannt.

⁸ *Neue zeitungen welcher massen Herr Lazarus von Schwendi Ritter vnd der Röm. Kay. May. Oberster im Zips die Türcken vnd Tartern zum andernmal erlegt, geschlagen elliche Schlösser erobert. Vnd was die Türcken gegen beyden Stetten vnd Vestungen Gula vnd Ziget weiter fürgenommen haben.* 1566. Gedruckt zu Nürnberg durch Valentin Geyßler. — *Zeitung. Von der Römischen Kays. May. außzug von Wienn ins Feldt Vnd was hernach von tag zu tag in Vngern erfolget.* M. D. LXVI.

Einen letzten Höhepunkt der Zeitungs- und Flugschriftenliteratur unseres Kataloges bilden die Jahre 1717/18, aus denen 11 Drucke über den „letzten ungarischen Feldzug... unter hoher Direction des grossen Kaiserl. Kriegs-Helden Hn. Herzogs Eugenii von Savoyen“ in unserem Katalog enthalten sind.

Unter den übrigen unbekanntem Drucken des Kataloges finden wir eine deutsche *Appendix Relationis Historicae* (Leipzig, 1609) über die Krönung des Erzherzogs MATTHIAS zu Preßburg am 19. November 1608, einen Ödenburger Druck aus dem Jahre 1622 über die Krönung der ungarischen Königin ELEONORA und den Nürnberger Nachdruck dazu, daneben auch die Beschreibung der Krönung JOSEPHS I. in Preßburg (s., l. 1687) und KARLS VI. in Preßburg 1712, die letztere in zwei Drucken, von denen einer bisher unbekannt war, während einer schon in der Bibliographie PETRIKS (Bd IV, 16) erwähnt wurde. Diese Beschreibungen zeichnen sich vor allem durch gehässige Schilderungen der Hajduken aus.

Wenn man unseren Katalog aufmerksam durchblättert, wird man feststellen können, daß es über jedes wichtigere Ereignis der ungarischen Geschichte der Türkenzeit neben Chroniken und historischen Monographien und Sammelwerken eine ganze Anzahl Zeitungen und Flugschriften — also zeitgenössische Literatur — vor allem in deutscher Sprache gibt. Bei der Sammlung dieser Zeitungen und Flugschriften fiel schon bei den Titeln auf, daß die Drucke des XVI. Jahrhunderts mit ihrer Wahl übertriebener Titel die neugierig-ängstlichen Bürger zum Kauf von *Warhaftigen Newen Zeyttungen aus Ungarn* anlocken wollten. Die Nachrichten waren natürlich „von einem glaubwürdigen freund aus Ungern überschrieben“ worden. Deshalb gilt für das XVI. Jahrhundert sicher das, was KÁLMÁN BENDA in seiner oben erwähnten Arbeit betont hat, daß nämlich dieses Material viel charakteristischer für die einzelnen gesellschaftlichen Klassen des konfessionell zersplitterten Deutschlands sei, als für die zeitgenössischen ungarisch-türkischen Realitäten. Für das XVII. und XVIII. Jahrhundert gilt das aber schon nicht mehr. Die ausführlichen und bis ins Einzelne gehenden, meist durch genaue Zeichnungen veranschaulichten Berichte über Belagerungen und Entsetzungen können ohne Zweifel als wertvolle Quellen historischer Forschungen angesehen werden. Daneben erhalten die einschlägigen Titelsammlungen nicht zuletzt einen Wert durch den Nachweis der verschiedenen „amtlichen“ oder „halbamtlichen“ Mitteilungen über Friedensbedingungen, Amnestieaufrufe usw.

Eine umfassende Sammlung aller Zeitungen und Flugschriften des XVII. und XVIII. Jahrhunderts fehlt bislang noch. Es ist jedoch bekannt, daß in zahlreichen deutschen Bibliotheken und Archiven noch ein umfangreiches diesbezügliches Material seiner Erschließung harret.

Unser Katalog weist bei jedem Druck die bibliographischen Werke nach, die diesen Druck nennen. Neben der Titelsammlung enthält der Katalog ein alphabetisches Verzeichnis der Autorennamen und der Titel der anonym erschienenen Drucke, ein Namens- und Ortsregister und ein Verzeichnis der Druckorte.

Wir würden uns freuen, wenn durch unsere bescheidene Arbeit die Aufmerksamkeit der einschlägigen Wissenschaft auf ein zu Unrecht vernachlässigtes Gebiet der Quellenforschung gelenkt würde und eine deutsch-ungarische Quellenpublikation, vor allem aber die unbedingt notwendigen Forschungen nach den Zeitungen und Flugschriften des VII. und XVIII. Jahrhunderts angeregt würden.

KARL-HEINZ JÜGELT

Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten.

A szocialista államok képviselői 1959. július 6—9. között konferenciát tartottak Budapesten abból a célból, hogy közösen megvizsgálják az ETO, különösen pedig társadalom-

tudományi osztályainak alkalmazhatóságát a szocialista könyvtárügy, bibliográfia és dokumentáció területén, és javaslatokat dolgozzanak ki az ETO elkerülhetetlen módosításaira.

A tanácskozáson a következő szakemberek vettek részt országaik hivatalos képviselőiben:

Csehszlovák Köztársaság: HAVLICEK Karel, a prágai Műszaki és Gazdasági Dokumentációs Központ (UTEIN) igazgatója.

Lengyel Népköztársaság: MAJEWSKI Zygmunt, a varsói Műszaki Dokumentációs Központ igazgatója, a FID alelnöke, GAJEWSKI Dionizy, a varsói Műszaki Dokumentációs Központ helyettes igazgatója.

Magyar Népköztársaság: LAZÁR Péter, az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ könyvtártudományi osztályának vezetője, VEREDY Gyula, az Országos Osztályozási Bizottság elnöke, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezető helyettese, KOLOS Miklós, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának munkatársa.

Német Demokratikus Köztársaság: KOBLITZ Josef, a berlini Institut für Dokumentation helyettes igazgatója, RIEGER Herbert, az Institut für Dokumentation főosztályvezetője, PRESSL Lissi, az Institut für Dokumentation osztályvezetője.

Román Népköztársaság: ZAHARIA Ilie professzor, a bukaresti Műszaki Dokumentációs Intézet munkatársa, POPESCU Constanza, a bukaresti Nemzeti Könyvtár munkatársa.

Szovjetunió: AMBARCUMJAN Zaharij professzor, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a Moszkvai Állami Könyvtártani Intézet tanára, LAVROVA Alexandrova, az Össz-szövetségi Könyvkamara főbibliográfusa.

A Jugoszláv Népköztársaság megfigyelőt küldött a konferenciára, POPOVIĆ Emil, a belgrádi Bibliográfiai Intézet munkatársa személyében.

A konferencia részletesen megvitatta elvi és gyakorlati szempontból a kiadványok osztályozásának az ETO-val összefüggő főbb kérdéseit, és határozatot hozott, amelyben megfogalmazta a szocialista országok állásfoglalását az ETO-val és gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban,

kidolgozta azoknak a legszükségesebb azonnali módosításoknak alapelveit, amelyek elkerülhetetlenek az ETO alkalmazásához,

javaslatot dolgozott ki a *3 Társadalmi tudományok* főosztály egyes osztályait érintő legfontosabb módosításokra, amelyeket a konferencián részt vett államok nevében Magyarország fog előterjeszteni a FID 1959 szeptemberében Varsóban tartandó konferenciáján,

végül pedig lefektette a szocialista országok további rendszeres együttműködésének alapelveit, egyrészt az ETO gyökeres átdolgozása céljából, másrészt általában a dokumentáció és a tájékoztatás területén.

A népek közötti békés kapcsolatok és a népek kulturális együttműködésének fejlődése kifejezésre jut — többek között — a tudományok valamennyi területén mindinkább megélnkülő kapcsolatokban, egyre növekszik ezzel összefüggésben a nemzetközi együttműködés jelentősége a bibliográfiai és a dokumentáció területén is. A bibliográfia, a dokumentáció és általában a tudományos tájékoztatás fejlődésében különösen nagy szerepet játszik a dokumentációs anyag osztályozására szolgáló, tudományosan meg-alapozott és a gyakorlatban alkalmazható osztályozási rendszer.

A különféle kiadványok, dokumentumok osztályozását csakis a tudományok osztályozására lehet alapozni; az osztályozási rendszerek kidolgozójuk világnézetét és az adott időszakban az adott országban uralkodó ideológiát tükrözik. Ennek megfelelően megvalósíthatatlan célkitűzés olyan osztályozási rendszer kidolgozása, amelyik egyaránt alkalmazható a szocialista és a kapitalista országokban; a szocialista és a kapitalista ideológiát egyszerre tükröző osztályozási rendszer nem létezhet.

Mindazonáltal rendkívül fontos olyan osztályozási munkaeszköz kidolgozása a szocialista és kapitalista társadalmi rendszer ideológiai ellentmondásainak figyelembevételével, amely a nemzetközi együttműködés terén egyaránt felhasználható szocialista és kapitalista országok részéről.

A kapitalista társadalmi rendszer ideológiáját tükröző ETO már megszületése időpontjában sem volt tudományos megalapozottság szempontjából kifogástalannak tekinthető. Különösen élesen jelentkeznek az ETO logikai szerkezetének hiányosságai a társadalomtudományok osztályozására szolgáló osztályokban, elsősorban a *3 Társadalomtudományok* főosztályban. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy az ETO pozitív tulajdonságokkal is rendelkezik, és a legelterjedtebb, számos ország könyvtárosai, bibliográfusai és dokumentációs szakemberei előtt legismertebb osztályozási rendszer. Nagy előnye más osztályozási rendszerekkel szemben, hogy jelzetalkotásánál kizárólag számjegyekre szorítkozik, betűjeleket nem alkalmaz, és így minden ország számára egyformán használható, az ABC betűitől független jelzetekkel dolgozik.

A fenti szempontokból kiindulva lehetségesnek ítélte a konferencia az ETO alkalmazását a nemzetközi bibliográfiai és dokumentációs gyakorlatban az alant ismertetett irányelvek szerint végrehajtott módosítások után.

Az ETO módosítása tekintetében a következő irányelveket és módszereket dolgozta ki a konferencia :

ki kell küszöbölni a táblázatok szerkezetéből és terminológiájából a szocialista társadalmi rendszer és a szocialista társadalom jelenségeinek diszkriminálására és nem tárgyilagos értékelésre vonatkozó eseteket ;

új osztályokkal és alosztályokkal kell kiegészíteni a táblázatokat a szocialista társadalom fogalmai számára,

módosítani kell, illetve el kell távolítani azokat az alosztásokat, amelyek a tudomány mai állása és a társadalmi gyakorlat szerint elavultak,

néhány kiemelkedő jelentőségű fogalom jelölésére két jelzetet kell alkotni, ezek egyike a szocialista, másika pedig a kapitalista államok használatára szolgál,

korlátozottan közös alosztással kell megkülönböztetni mindazokat a fogalmakat, amelyeknél a fogalom szocialista és kapitalista értelmezés szerinti tartalma megkülönböztetésére szorul a jelzetben is,

szükség szerint más helyre kell átcsoportosítani a táblázatokon belül egyes alosztásokat, ha ezt a logikai rend vagy a gyakorlati szükségszerűség megkívánja.

Az ETO táblázataiban a következő fontosabb módosításokat, kiegészítéseket javasolja és terjeszti elő a FID varsói nemzetközi kongresszusa szeptemberi ülészakán :

A 301 jelzetű fő táblázati rész összefoglaló szövege : *Társadalompolitikai tanok és elméletek*. Itt kerül alkalmazásra először a kétféle jelzet ugyanarra a fogalomra ; egyike a szocialista, másika a kapitalista államok használatára. A *szocialista országok* számára 301.11 jelzet alatt tartanak nyilván a marxizmus—leninizmus alapvető tanait körülbelül olyan terjedelemben, mint ahogyan ez eddig Tropovszkijnál 3 K alatt történt. Ezek a szocialista államokban alapvető tanok így a 3 jelzetű szak élére kerülnek.

301.5 alatt sorakozik a szocializmus elmélete és története, lényegében az eddigi 335-nél található tagolásban. Az így keletkező 301.55 jelzetnél tartják nyilván a *kapitalista államok* a marxizmus—leninizmus, kommunizmus kérdéseit. Az eddigi 301.195.6 és 335 jelzet összes alosztásaival megszűnik.

A társadalmi jelenségek egyes adalékai, amelyeket régebben a 301.15/18 szakcsoportjaiban tartottunk nyilván, itt megszűnnek, illetőleg a 305.5/8 új szakcsoportban az eddigivel teljesen azonos további tagolásban kapnak elhelyezést. Ezek a társadalmi élet kisebb jelentőségű vonásait rendszerező táblázatok az alapvető tanokra korlátozott 301 jelzetű fő táblázati részből kiesnek, de 305.5/8 alatt eddigi tagolódásukat logikailag jobban indokolható helyen megtartják.

A következő fontos változás a 321.63 jelzet törlése. Ez azért indokolt, mert a proletárdiktatúra jellemvonásai nem a tekintélyuralmi rendszerek közé történő besorolást kívánják meg. A proletárdiktatúra, a szovjetállam, a népi demokrácia új jelzete

321.8 a polgári demokrácia 321.78 jelzetét követve helyesen fejezi ki a magasabbrendű politikai szervezetet, a demokrácia fejlettebb formáját.

A 325 jelzetű főtablázat-részben jobban kívánjuk elhatárolni a be- és kivándorlás, telepítés kérdéseit a gyarmatosítás vonatkozásaitól, s ezért az előbbiket a 325.1/3 csoportban kívánjuk nyilvántartani, de úgy, hogy itt gyarmatpolitikai kérdések ne szerepeljenek. Ezek részére megmaradnak a 325.4 s ezt követő eddigi szakcsoportok. A szétválasztást a valóságos helyzet, de logikai szükségesség is indokolja.

A kommunista pártok jelzésére 329.15 a kapitalista országokban megmarad, míg szocialista államokban a 329.01 kommunista, a 329.02 népfront-pártokat jelez. Szocialista országokban a kommunista és népfront-pártok élre helyezése bővebb indoklást nem kíván.

A 330 jelzetű főosztály új címszövege: *Politikai gazdaságtan. Gazdaságtanelmélet.* A főosztály egyéb beosztását egyelőre érintetlenül hagyva, az élre a szocialista országokban az alapvető tanok kerülnek, amelyeknek beosztását teljes terjedelmükben közöljük:

330.01 A marxizmus—leninizmus gazdasági tanai

.011 A kapitalizmus előtti alakulatok

- .1 Ősközösség
- .2 Rabszolgatársadalom
- .3 Hűbéri gazdálkodás

012 A kapitalizmus politikai gazdaságtana

- .1 Monopolkapitalizmus előtti korszak
- .2 Monopolkapitalizmus

.013 A szocializmus politikai gazdaságtana a maga egészében. Szocialista termelés mód

- .1 Átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba
- .3 A fejlett szocialista termelés mód politikai gazdaságtana
- .5 Átmenet a szocializmusból a kommunizmusba.

A közgazdaságtan további részeiben a Sztahanov-mozgalom kifejezés törlését javasoltuk a 331.158 jelzetnél, mert a munkaszervezés szocialista módszereit 331.876 alatt kívánjuk nyilvántartani. Az agrárpolitika szocialista vonatkozásait új jelzetek alatt imígyen javasoltuk nyilvántartani:

333.15 Szocialista mezőgazdasági üzemek

- .151 Állami mezőgazdasági üzemek
- .152 Szövetkezeti mezőgazdasági üzemek
- .16 Paraszti egyéni gazdaságok szocialista viszonyok között, stb. Nagy

változás még a közgazdaságtan területén, hogy a 332 főosztály megszűnik, illetőleg a maga egészében áthelyeződik 336.4 alá, ahol alosztályozása a régi 332 szerint megmarad. Két előnyt is látunk ebben a megoldásban. Egyrészt a pénzügyek (bank- és hitelügy, pénzügyrendszerek, állami pénzügyek, adók stb.) logikai együtvé tartozásuknak megfelelően közös főosztályban szerepelnek, másrészt a 332 jelzetcsoportot a rendszer fejlesztésénél a továbbiakban majd jól fel lehet használni.

A jogtudománynál 342.391 új jelzet bevezetését javasoljuk a katonai diktatúrára, 342.394 jelzetet a fasiszta diktatúrára, végül 342.9 jelzetet az állampolgárok kötelességeinek, az állami feyelemnek kifejezésére. Táblázati javaslataink pillanatnyi gyorssegélyt jelentenek csupán néhány kérdés megoldására, míg a súlypont majd a részletes kimunkálással elérhető átfogó megoldásokra át nem terelődik.

A szocialista országok jövőbeli együttműködésének megvitatásakor abból indult ki a konferencia, hogy az ismertetett módosítások csupán ideiglenes jellegű módszert jelentenek az ETO társadalomtudományi osztályai alkalmazásának megkönnyítésére és a nemzetközi együttműködés előmozdítására a bibliográfia és a dokumentáció terén. Elengedhetetlennek tartotta a konferencia az ETO társadalomtudományi osztályainak általános felülvizsgálását a tudományok többi ágával való belső kapcsolatok szem előtt tartásával. A gyökeres átdolgozás eredményeként kialakuló javaslatot elő kell terjeszteni a FID-hez, és meg kell vitatni a FID illetékes osztályozási bizottságaiban.

Az ETO társadalomtudományi osztályainak átdolgozása során meg kell vizsgálni, hogy mennyiben válik szükségessé az összes tudományterületek újfajta osztályozása; ha szükségesnek látszik, hozzá kell fogni egy új osztályozási rendszer kidolgozásához, amelyik semmiképpen sem épülne az ETO jelenlegi beosztására.

Annak érdekében, hogy minél rövidebb idő alatt megfelelően megalapozott és szakmailag kellőképpen differenciált módosítási javaslatot lehessen kidolgozni az ETO társadalomtudományi osztályainak átdolgozására, és hogy a javaslatot minél előbb a FID-hez lehessen előterjeszteni, szükséges a munkát célszerűen megosztani a szocialista országok között. A munkamegosztás szakterületek szerint történik a következő módon :

főosztály, osztály	az átdolgozást előkészítő országok
1+30/32	Szovjetunió, Csehszlovákia
33+36+38	NDK, Románia
34/35	Magyarország
37+39	Lengyelország

Az átdolgozást végző országok elkészítik a rájuk bízott terület osztályozásának nyers vázlatát, amelyet megküldenek az összes többi országnak 1960. április 30-ig. 1960 júniusában koordinációs értekezletre jönnek össze, amelyen jóváhagyják a részletes kidolgozás alapjául szolgáló nyers osztályozási vázlatokat, meghatározzák a részletes kidolgozás határidejét és a további teendőket. Ugyancsak a koordinációs értekezlet fog dönteni az ETO többi főosztályainak és osztályainak átdolgozásáról az addig végzett munka tapasztalatai alapján. Az ETO átdolgozására irányuló munka irányítására és az 1960. júniusi koordinációs értekezlet megszervezésére a Szovjetuniót kérte fel a konferencia. Ugyancsak a Szovjetuniót kérte fel a konferencia arra, hogy a budapesti konferencián részt nem vett szocialista országok közreműködését az ETO átdolgozásában biztosítsa.

Miután a kiadványok tartalmának osztályozása rendkívül nagy jelentőségű hasznosságuk szempontjából, az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell az osztályozás elméletére fordítani.

Végül ajánlást fogadott el a konferencia az 1956-ban a berlini konferencián a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság dokumentációs és információs együttműködésére hozott határozatok felülvizsgálatáról és lehetőség szerint minden szocialista országra való kiterjesztéséről.

A konferenciát a Művelődésügyi Miniszter nevében SZEKERES Pál elvtárs, a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztályának vezetője nyitotta meg és zárta be. A konferencia befejezését követően a Szabó Ervin Kör fogadást adott külföldi vendégeink tiszteletére, amelyen megjelent a magyar könyvtárügy vezetői között BÍRÓ Vera elvtársnő, a Művelődésügyi Minisztérium népművelési főosztályának vezetője is.

LÁZÁR PÉTER—VEREDY GYULA

Referátumok automatikus készítése gépi úton. Nemrégiben egyes szakfolyóiratokban közlés jelent meg, mely a referátumoknak elektronikus adatfeldolgozó géppel végrehajtott automatikus készítéséről adott hírt. A közlés a szakemberek körében is nagy feltűnést keltett, mert oly találmányról tudósított, mely ha rendszeres alkalmazásra kerül, részint a referátumok készítését gyorsítja meg jelenleg még szinte el sem képzelhető mértékben, részint pedig a referátumkészítésre igénybe vett hatalmas tömegű szellemi energiát más munkák végzésére szabadítja fel.

Az eljárás feltalálója és kidolgozója H. P. LUHN, akinek már eddig is több igen jelentős dokumentációtechnikai találmánya — mint a LUHN-scanner nevű szelektor, a LUHN-féle jelkulcs-rendszer, továbbá az ún. önelhatároló jelkulcs (self demarcating codes), stb. — ismeretes. A probléma megoldását adó ötletes eljárást a tőle kapott közlés nyomán ismertetjük.

A referátumoknak emberi szellemi munkával való előállítására a tanulmány tartalmának átvizsgálásán alapul. Arra törekszik, hogy felderítse a tanulmány tárgyát, e tárgynak a tanulmányban ismertetett vonatkozásait, törvényszerűségeit, az ezekből folyó következtetéseket stb. Mindezek a tanulmány szövegében mint meghatározott fogalmak, fogalomkombinációk közötti logikai kapcsolatok nyilvánulnak meg. A referátumkészítés alapja e logikai kapcsolatok felismerése. Maga a referátumkészítés pedig e logikai kapcsolatok közül azoknak, melyek a téma ismertetése szempontjából nélkülözhetetlenek, megfelelően választott szavakkal való tömör kifejezése. A referátumkészítő elme előbb értelmező, aztán értékelő és végül összeállító munkát végez. Ezért az ember készítette tartalmi kivonat bizonyos mértékig önálló alkotás. Ennek azonban az a következménye, hogy az ember készítette referátumok minőségét és használhatóságát esetleges, kiszámíthatatlan és ellenőrizhetetlen személyi tényezők befolyásolják. Nyilvánvaló, hogy a referátum, még ha a vonatkozó tárgykörben járatos személy készíti is, függvénye az illető képzettségének, a tanulmány speciális tárgya iránti személyes érdeklődésének, kivonatkészítő készségének és gyakorlatának, s nem csekély mértékben pillanatnyi diszpozíciójának. Ismert tény, hogy ugyanarról a tanulmányról különböző személyel igen eltérő referátumokat készítenek (vessük csak össze valamely tanulmány különböző helyeken publikált referátumait!), sőt egyazon személynek valamely tanulmányról különböző időpontokban készített referátumai között is — az időintervallum terjedelmével arányban — jelentős eltérések mutatkozhatnak.

A gépi úton végzett kivonatkészítés egészen más jellegű eljárás. A tanulmánynak nem tartalmi vizsgálatán, hanem szó- és mondatállományának statisztikai analizésén alapul. A gép készítette referátum pontosan számítható és szigorúan ellenőrizhető számszerű adatok, ún. jelentőségi tényezők nyomán készül. Nem érinti sem a műnek belső, tartalmi, sem a szövegnek jelentéstani, nyelvtani vonatkozásait, tehát mellőz minden olyasmit, aminek gépi úton végrehajtott vizsgálati konkretizálhatósága kérdéses vagy nehezen megvalósítható. A statisztikai kiértékelés eredményeképp a tanulmánynak egy jól definiálható objektív mértéket megütő mondatai, tehát a szerző eredeti megállapításait szószerint közlő mondatok képezik a tartalmi kivonatot („auto-abstract”). A gép készítette kivonatok teljesen mentesek az idegen eredetű személyi tényezőktől. Mivel a gépi úton végzett statisztikai analízis precízen meghatározott előírások (gép-programok) szerint történik, az egyazon tanulmányból különböző időpontban készített kivonatok mindig betű szerint azonosak lesznek. Ugyanez áll valamely tanulmánynak a különböző gyártmányú gépeken, de azonos programozással készült kivonataira is.

A probléma megoldása abból az alapvető felismerésből indul ki, hogy a tanulmány szóállománya két jól elhatárolható csoportra osztható. Vannak szavak, amelyek a téma előadásához, míg mások csak a szöveg teljességéhez szükségesek. Az előbbieket, melyeket jelentős, elsődleges szavaknak tekintünk, használja fel a szerző a téma fejtegetése során mondanivalója lényegét képező fogalmak kifejezésére. Viszont vannak más szavak, melyek csak arra szolgálnak, hogy az előbbieket értelmes mondatokká, a mondatokat összefüggő szöveggé kapcsolják (nem jelentős, másodlagos szavak). Az elsődleges szavak képezik a szövegnek mintegy hálózatos vázát, melynek hézagait a másodlagos szavak töltik ki, s teszik a szöveget homogénné.

Egy tanulmány szövegéből az összes szavakat úgy állíthatjuk elő, hogy kiszűrjük közülük a másodlagosakat. Ez pedig könnyen végbevihető úgy, hogy a másodlagos szavaknak, melyeknek száma minden nyelvben sokkal alacsonyabb az elsődleges szavakénál, jegyzékét előre elkészítjük, s a szöveg szavait e jegyzékkel rendre összehasonlítjuk. A szövegvizsgálatok azt mutatták, hogy e jegyzék tételeinek száma, bár nyelvenként eltérő, általában 1000 körül mozog.

A tanulmány szövegéből így kiemelt elsődleges szavak halmazában az egyes szavak nagyon különböző gyakorisággal szerepelnek. A legmagasabb előfordulási gyakorisága azoknak a szavaknak van, amelyeket a szerző tárgyának előadása során legtöbbször alkalmaz. Viszont a szerző azokat a szavakat használja leggyakrabban, melyek témájával szorosan összefüggenek. Ezt a tényt a szavak fontosságának mérésére használhatjuk. Az előfordulási gyakoriságok száma lesz az elsődleges szavak jelentőségi tényezője.

Az elsődleges szavak között vannak azonban olyanok is, amelyek lényegében véve egy alapszó variánsai s tulajdonképpen ugyanannak a fogalomnak csupán kifejezőmódbeli árnyalatait nyilvánítják, pl. különbség, különböző, különbözik, különböztet stb. Hogy az előfordulási gyakoriságok száma ne a pusztá szóképi betű szerinti azonosságoknak legyen mutatószáma, hanem a szóképi hasonlóságnak bizonyos korlátai között sokkal inkább a fogalmi azonosságot mértékelve, ezeket az azonos tőből származó és alapjában véve ugyanazon fogalmakat jelölő szóvariánsokat egyazon szónak kell venni és az előfordulások számát eszerint kell számítani. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt az eljárást korlátlanul nem lehet alkalmazni, mert ugyanazon tőből eredő, azonos betűkvantummal kezdődő, de folytatólag jelentősen eltérő betűhalmazt tartalmazó szavak legtöbbször már különböző fogalmakat jelölnek. Az azonossá-minősülés kritériumát tehát úgy kell megválasztani, hogy e két esetet elkülönítse. Az elhatárolás a szavak betűállományának és azonossági terjedelmének összemérése nyomán történik. Az azonos betűcsoporttal kezdődő szavakat összehasonlítják egymással, és ha közöttük a szóeleji betűgyezését követő eltérő betűk számossága 6 vagy annál kevesebb, egyazon szónak minősülnek és gyakorisági számaik összegét kell venni. — Kétségtelen, hogy ez az azonosítási eljárás nem tekinthető csálhatatlannak, de a vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a téves minősítések csak alacsony százalékban (5% alatt) fordulnak elő, s így a végeredményt, a kivonatot, nem befolyásolják.

A szavak jelentőségi tényezőinek megállapítása után következhetik a mondatok fontossági elbírálása. Ez is kizárólag a fizikai struktúra vizsgálatán alapszik. Bármilyen is egy tanulmány témája, a tárgyalás kiemelkedő fontosságú helyein bizonyos jelentős szavak nagyobb számban lépnek fel és szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint másutt. Ahol tehát a legmagasabb jelentőségi tényezővel bíró szavak a legszűkebb fizikai közelségben a legnagyobb számossággal fordulnak elő, ott található — igen nagy valószínűséggel — a tanulmány információ állományának legrepresentatívabb része. Ezt a megállapítást az a tapasztalati tény támasztja alá, mely mind a beszélt, mind az írott nyelvnek, de különösen ez utóbbinak ismert sajátossága, hogy az értelmileg legszorosabban kapcsolódó fogalmakat a fizikailag legszorosabban kapcsolódó szavakkal szoktuk kifejezni. Az írott szövegnek bekezdésekre, fejezetekre való tagolódása a fogalmi kapcsolódás intenzivitási fokának éppen ilyen fizikai megnyilvánulása.

Számos tanulmány szövegén végzett vizsgálatok azt a további észrevételt eredményezték, hogy a mondatok témakifejező készsége inkább függ a jelentős szavaknak egymásra vonatkoztatott viszonyától, mint azoknak az egész mondatban való eloszlásától. E tényből a mondatok fontosság-elbírálásának finomítására további megszorítást lehet bevezetni. A mondatvizsgálati egység nem a teljes mondat, hanem a mondat jelentős szavait, vagy azoknak legalábbis egy zártabb csoportját magába záró rész, az ún. vizsgálati keret. A keret határai mindig elsődleges szavak, terjedelme pedig akkora, hogy a benne levő elsődleges szavakon felül legfőképpen 4–5 másodlagos szót tartalmaz. A keret határain kívül eső másodlagos szavakat teljesen mellőzzük. Terjedelmesebb mondatok esetén természetesen két vagy több keret is létesülhet. A keret az a szócsoport, mely a témára vonatkozó információ egységnyi hordozójának tekintendő, s ezért ennek fontosságát kell megállapítani. A keret jelentőségi tényezőjének meg-

határozása számítás útján történik a benne levő jelentős szavak számának tekintetbevétel alapján. Ha a mondat több keretre tagolódik, ezek jelentőségi tényezői közül a legmagasabb értékű veendő az egész mondat jelentőségi tényezőjeként.

A tanulmány mondatai jelentőségi tényezőik mértékszámai szerint rangsorolhatók. Ha e rangsorolás elejéről kiemeljük a legmagasabban értékelt mondatokat, akkor a tanulmány azon mondatait kapjuk, melyek — a legnagyobb valószínűség szerint — a témára vonatkozó legtöbb és legjelentősebb információt adják. E mondatok alkotják a tanulmány tartalmi kivonatát.

Az elmondottak a tartalmi kivonatok készítésének általános eljárását ismertették. A referátumoknak azonban föltétlenül nagyobb, ha ugyan nem túlnyomó része a szűkebb szakterületek speciális dokumentációs céljaira készül. Megvizsgálták tehát azt a problémát is, hogy az ún. szakdokumentáció különleges igényei miként érvényesíthetők a gépi úton végzett kivonatkészítés során. — A szakterületek speciális dokumentációja a vonatkozó irodalmi anyagból az átlagnál bővebb információ-tartalmú kivonatokot kíván. Az ismertetett eljárással könnyen előállíthatók ezek is, mégpedig úgy, hogy a mondatok jelentőségi rangsorolásában a leválasztási határértéket kell lejjebb szállítani. Így a kivonatba több mondat kerül, tehát a témára vonatkozó információs tartalom növekedni fog. — De annak sincs különösebb akadálya, hogy a szakterület különleges szempontjai a kivonatkészítés során nyomatékosan érvényesíthetők legyenek. E célból a szakterület sajtószerű szavait jegyzékbe, esetleg rangsorolt jegyzékbe kell foglalni. A jegyzékben szereplő szavak általában, vagy ha a jegyzék rangsorolt, minden egyes szó egyedileg meghatározott jelentőségi többlet-értéket kap. A tanulmány összegyűjtött jelentős szavait e jegyzékkel kell összevetni és a vonatkozó szavak jelentőségi tényezőihez a többlet-értéket hozzáadni. Ennek következtében a szakterület szempontjából fontos szavak magasabb rangsorolást kapnak. Ez érzeteti hatását a mondatok rangsorolásában, és a kivonatba azok a mondatok kerülnek, amelyek a témának a szakdokumentáció igényeinek irányába eső információit tartalmazzák.

A kivonat informálóképessége — elsősorban ugyancsak a szakdokumentáció érdekében — még különleges felsorolások hozzáfűzésével is bővíthető. Csatolható a kivonathoz a tanulmányban előforduló nevek, dátumok, képletek, anyagok, eljárások, termékek stb. jegyzéke. Ezek a tanulmány szövegéből vagy egy előre elkészített jegyzék nyomán, különleges írásmódjuk alapján válogathatók ki.

Az eljárás felhasználható a tanulmányoknak információtartalmuk alapján történő osztályozására is, aminek szintén főleg speciális dokumentációs kívánalmak esetén van jelentősége. Azok az írásművek, amelyekben a mondatok jelentőségi tényezője bizonyos minimális értéket nem ér el, eleve kiküszöbölhetők, mivel ezek tartalma a vonatkozó dokumentációs igények szempontjából túlságosan általános, s így informáló képességük jelentéktelen.

Ez az automatikus kivonatkészítés elvi része — vázlatos ismertetésben. A gépi művelet lefolyása viszont a következő.

A tanulmány szövegét mágneses szalagra rögzítik. A szalagot elektronikus adatfeldolgozó gép veszi át, amely a mágneses jelzetek formájában átírt szöveget leérzékeli és azzal, illetve azon a programozás szerinti alábbi műveleteket hajtja végre.

A szöveget folyamatosan „olvasva” felbontja egyedi szavakra. Feljegyez minden egyes szót s annak szövegtopográfiai adatait: a fejezetet, bekezdést, mondatot amelyben találta. Ezt a szóhalmazt aztán alfabetikus rendbe rakja. A rendezett gyűjteményt összeveti a másodlagos szavakkal az egyik segédmemóriában tárolt — már előre elkészített és szintén alfabetikus rendbe rakott — jegyzékével, és az egyezések alapján törli a szógyűjteményből a másodlagos szavakat. Az elsődleges szavaknak így előállított jegyzékéből megállapítja, hogy azok a tanulmány különböző helyein összesen hány

esetben fordulnak elő, azaz meghatározza a szavak jelentőségi tényezőit, s azokat a szavak mellé jegyzi. Az ugyancsak egymás mellé került azonos kezdetű szavakon lefolytatja az azonosítási vizsgálatot, a jegyzéket és a vonatkozó szavak jelentőségi tényezőit ennek megfelelően helyesbíti. Ezután a szójegyzéket a jelentőségi tényezők számszerű értékei szempontjából vizsgálja át, s az előre meghatározott határértéket el nem érő szavakat törli a jegyzékből. A megmaradó szavakhoz csatolja előfordulási helyeik megjelölését. A szavak eme helyeken jelentős szavakká minősülnek. Ez az elsődleges szavak végleges jegyzéke, melynek elkészültével a gép befejezte a szavak vizsgálatát és áttér a mondatok vizsgálatára. A szöveget egyedi mondatokra bontja és azoknak is feljegyzi topográfiai adatait. A mondatok szóállományát — mondatonként — összehasonlítja az elsődleges szavak jegyzékével, s ennek nyomán meghatározza a mondatok vizsgálati kereteit. Ezután kiszámítja a keretek jelentőségi tényezőit, s a vonatkozó jelentőségi tényezőket a mondatok mellé jegyzi. A mondatokat a jelentőségi tényezők csökkenő sorrendjében rendezi, s a felsorolás elejéről kiemeli azokat a mondatokat, amelyeknek jelentőségi tényezői egy meghatározott küszöbértéket meghaladnak. Ezek lesznek a tartalmi kivonatot alkotó mondatok. E mondatokat topográfiai adataik szerint, azaz szövegbeni előfordulásuk egymásutánjába átcsoportosítja, jelentőségi tényezőikkel együtt mágneses szalagra írja, majd arról szövegszerűen lenyomtatja.

A referátum, mely a gépből közvetlenül olvasható formában kerül ki, tartalmazza a dokumentum címét, alcímeit vagy címmagyarázatait, a szokásos bibliográfiai adatokat és a vonatkozó szövegrészt. Nyelve természetesen azonos a dokumentumával, az a nyelv, melyre a gép pillanatnyilag be van állítva. A gépi művelet időtartama a vizsgált szöveg terjedelmétől függ, de legfőljebb néhány percnyi nagyságrendű.

A mondottak illusztrálására két példát közlünk.

The Scientific American 106. köt. 2. számának 86—94. oldalain jelent meg A. S. MARRAZZI *Messengers of the Nervous System* c. tanulmánya. A gépi kivizsgálás eredményezte adatok a következők:

a dokumentum összes szóelőfordulásainak száma	2326
az egymástól különböző szavak száma	741
ezek közül másodlagos szavak	170
elsődleges szavak	571
a végső szójegyzékben szereplő elsődleges szavak (amelyeknek jelentőségi tényezője 4 vagy ennél több) száma	53

Az elsődleges szavak rangsorolt jegyzéke (jelentőségi tényezőikkel)

46 nerve	12 body
40 chemical	12 effects
28 system	12 electrical
22 communication	12 mental
19 adrenalin	12 messengers
18 cell	10 signals
18 synapse	10 stimulation
16 impulses	8 action
16 inhibition	8 ganglion
15 brain	7 animal
15 transmission	7 blood
13 acetylcholine	7 drugs
13 experiment	7 normal
13 substances	6 disturbance

6 related	4 block
5 control	4 disorders
5 diagram	4 end
5 fibers	4 excitation
5 gland	4 health
5 mechanisms	4 human
5 mediators	4 outgoing
5 organism	4 reaching
5 produce	4 recording
5 regulate	4 release
5 serotonin	4 supply
4 accumulate	4 tranquilizing
4 balance	

A géppel készített tartalmi kivonat a 6-nál magasabban értékelt jelentőségi tényezőjű mondatokat foglalja magába s a következők:

Source : *The Scientific American*, Vol. 196, No. 2, 86—94, February, 1957.

Title : *Messengers of the Nervous System*

Author : Amodeo S. Marrazzi.

Editor's Sub-heading : The internal communication of the body is mediated by chemicals as well as by nerve impulses. Study of their interaction has developed important leads to the understanding and therapy of mental illness.

Auto-Abstract :

It seems reasonable to credit the single-celled organisms also with a system of chemical communication by diffusion of stimulating substances through the cell, and these correspond to the chemical messengers (e. g., hormones) that carry stimuli from cell to cell in the more complex organisms. (7.0)

Finally, in the vertebrate animals there are special glands (e. g., the adrenals) for producing chemical messengers, and the nervous and chemical communication systems are intertwined: for instance, release of adrenalin by the adrenal gland is subject to control both by nerve impulses and by chemicals brought to the gland by the blood. (6.4)

The experiments clearly demonstrated that acetylcholine (and related substances) and adrenalin (and its relatives) exert opposing actions which maintain a balanced regulation of the transmission of nerve impulses. (6.3)

It is reasonable to suppose that the tranquilizing drugs counteract the inhibitory effect of excessive adrenalin or serotonin or some related inhibitor in the human nervous system. (7.3)

A másik példa R. K. PLUMB *Chemistry is employed in a search for new methods to conquer mental illness* c. tanulmánya, melynek teljes szövegét fakszimilében közöljük. A gép által kiválasztott mondatokat most magában a szövegben jelöltük meg. A mondatok jelentőségi tényezői: 4.0, 5.4, 5.4.

A gépi úton készített kivonat tulajdonképpen az eredeti szöveg legsúlyosabbnak ítélt (pontosabban: mért) mondatainak összessége. Mivel az emberi elme készítette referátumoktól lényegesen különbözik, ahhoz, hogy igazán eredményesen felhasználható legyen, a felhasználónak meg kell tanulnia értelmezését. Tudnia kell, hogy a kivonat mondataiban — amelyek a tanulmány minta-mondatainak tekintendők — szereplő bizonyos szavak a témával kapcsolatos tárgyi vonatkozásokat jelölnek, melyek a tanulmányban valahol részletesen ki vannak fejtve. A kivonat mondatainak egymásutánja követi az eredeti szöveg mondatainak sorrendjét, s így a tanulmány gondolatmenetére

SCIENCE IN REVIEW

Chemistry Is Employed in a Search for New Methods to Conquer Mental Illness

By ROBERT K. PLUMB

By coincidence this week-end in New York City marks the end of the annual meeting of the American Psychological Association and the beginning of the annual meeting of the American Chemical Society.

Psychologists and chemists have never had so much in common as they now have in new studies of the chemical basis for human behavior. Exciting new finds in this field were also discussed last week in Iowa City, Iowa, at the annual meeting of the American Physiological Society and at Zurich, Switzerland, at the Second International Congress for Psychiatry.

Two major recent developments have called the attention of chemists, physiologists, physicists and other scientists to mental diseases: It has been found that extremely minute quantities of chemicals can induce hallucinations and bizarre psychic disturbances in normal people, and mood-altering drugs (tranquilizers, for instance) have made long-institutionalized people amenable to therapy.

Money to finance research on the physical factors in mental illness is being made available. Progress has been achieved toward the understanding of the chemistry of the brain. New goals are in sight.

At the psychiatrists meeting in Zurich last week, four New York City physicians urged their colleagues to broaden their concept of "mental disease," and to probe more deeply into the chemistry and metabolism of the human body for answers to mental disorders and their prevention.

Blood May Tell

Dr. Felix Marti-Ibanez and three brothers, Dr. Mortimer D. Sackler,

Dr. Raymond R. Sackler and Dr. Arthur M. Sackler cited evidence that the blood chemistry of victims of schizophrenia is different from that of normal people. Perhaps multiple biological factors are responsible for this chemical change, they suggested.

Mental disease is a "developmental process" and long duration of a disorder may result in "permanent alteration of anatomy and physiology," they said. They urged that trials of new drugs which affect the brain should be concentrated on complex studies of the mechanism of action of the drugs. The variety of substances capable of producing profound mental effects is a new armory of weapons for use in investigating biological mechanisms underlying mental disease, they said.

The sources of behavioral disturbance are many and they may come from external as well as internal forces, the four reported. This concept has already proven practical, for instance, when it enabled psychiatrists to predict that the administration of ACTH and cortisone could produce psychosis.

"It led some years ago to the development of a blood test which was 80 per cent accurate in the identification of schizophrenic patients," they said. "It permitted us on physiologic grounds to deny that the psychoneuroses and the psychoses were lesser and greater degrees of the same disease process, and, in fact, to affirm that they represented opposite and even mutually exclusive directions of physiologic disturbances," they said.

Chemicals now available should be used not only to bring relief to the mentally sick but also to uncover

the biological mechanisms of the disease processes themselves. "Only then will the metabolic era mature and bring to fruition man's long hoped for salvation from the ravages of mental disease," they reported.

Chemistry of the Brain

At the psychologist's meeting here a technique for tracing electrical activity in specific portions of the animal brain was described by researchers from the University of California at Los Angeles. They reported that deep brain implants in cat brains were used to record electrical discharges created as the animals respond to stimulations to which they had been conditioned. In this way the California group reported, it is possible to track the sequence in which the brain brings its various parts into play in learning. Specific areas of memory in the brain may be located. Furthermore, the electrical pathways so traced out can be blocked temporarily by the use of chemicals. This poses new possibilities for studying brain chemistry changes in health and sickness and their alleviation, the California researchers emphasized.

The new studies of brain chemistry have provided practical therapeutic results and tremendous encouragement to those who must care for mental patients. One evidence that knowledge in the interdisciplinary field is accumulating fast came last week in an announcement from Washington.

This was the establishment by the National Institute of Mental Health of a clearing house of information on psychopharmacology. Literature in the field will be classified and coded so that staff members can answer a wide variety of technical and scientific questions. People working in the field are invited to send three copies of papers or other material—even informal letters describing work they may have in progress—to the Technical Information Unit of the center in Silver Spring, Md.

is rávilágít. De gondolni kell arra, hogy jelentős szövegrészek maradtak ki a mondatok közül. A kivonat nem összefüggő egész, hanem a tanulmány gondolatmenetét reprezentáló szemelvények gyűjteménye.

Az eljárást a tiszta természettudományok és az alkalmazott tudományok köréből vett számos dolgozat áttanulmányozása nyomán dolgozták ki s ugyancsak e tárgykörbe vágó publikációk dokumentációs feldolgozására van szánva. Azok a megállapítások, melyeket az elvi részben ismertettünk, ilyen tárgyú anyagra vonatkoznak. A tanulmány ennek az irodalmi anyagnak sajátlagos tulajdonságait — a szöveg tömörsége, a szóhasználat egyszerűsége, a stílus jelentéktelensége stb. — hasznosította. Az eddig lefolytatott igen nagy számú — eltérő tárgyú, terjedelmű és jelentőségű publikációkon végrehajtott — kísérlet a kapott kivonatok eredményes használhatóságát tanúsítja.

OROSZ GÁBOR

Távkölsönzési forgalom és központi katalógusok a Német Demokratikus Köztársaságban. A német—magyar akadémiai egyezmény keretében 1959 áprilisában alkalmam volt tanulmányozni a Német Demokratikus Köztársaság legjelentősebb tudományos nagykönyvtárainak munkáját.¹ Berlin, Lipesc, Jéna, Halle, Weimar és Greifswald könyvtárait látogattam meg. Az úti célnak megfelelően igyekeztem megismerni a német könyvtárügy egyik legfontosabb és legközpontibb problémáját, a *távkölsönzési forgalom* lebonyolítását s a vele igen szorosan összefüggő *központi katalógusok* kérdéskomplexumát. A még sok egyéb könyvtári tapasztalatot is nyújtó tanulmányút tanulságaiból ezt a két kérdést szeretném ezen a helyen ismertetni, annál is inkább, mert itthoni feladataink e fontos kérdések alapos megoldását nélkülözhetetlenné teszik.

Távkölsönzési forgalom. A német könyvtárosok lehetővé akarják tenni azoknak a kutatóknak, akiknek lakhelyükön nem áll megfelelő könyvtár rendelkezésükre, illetve a helyi könyvtárban a számukra szükséges könyvet nem tudják megkapni, hogy a kívánt irodalomhoz hozzájussanak. Ennek érdekében létrehozták az ún. távkölsönzési forgalmat (Leihverkehr). E szolgáltatás keretében — amely egész Németország területéről, sőt szükség esetén külföldről is megszerzi és rendelkezésre bocsátja bármely kis helységben élő kutatónak a szakirodalmat — érvényesül a legjobban és legszebben a német könyvtárak együttműködése és sok áldozatot vállaló segítőkészsége. Sőt a mai politikai helyzetben ez a szervezet a német egység egy építőköve, valamint a világ tudósai termékeny együttműködésének segítője is.

A könyvtárak közötti kölcsönzés Németországban még a XVI. századra nyúlik vissza. 1893 óta pedig — amikor a Berlini Királyi Könyvtár és a porosz egyetemi könyvtárak megkötötték kölcsönzési szerződésüket — rendszeresen folyik, s 1924-ben vált egy rendelet kiadásával az egész országot behálózó szervezetté. 1930-ban szabályozták újra, majd a második világháború után két rendelet jelent meg: az 1955 júliusában kiadott „Leihverkehrsordnung” (LVO) és a hozzá 1956 februárjában kibocsátott utasítás. Utóbbiak szerint a kölcsönzési forgalom alapelvei a következőképpen foglalhatók össze:

A kölcsönzési forgalom a kutatást, oktatást, a tudományos munkát, valamint a szakmai és társadalompolitikai továbbképzést szolgálja;

kizárólag könyvtárak között bonyolódik le;

mindenki igénybe veheti, aki beiratkozott könyvtári olvasó.

¹ Ki kell emelnem a német könyvtáros *kartársak* kiemelkedő szívességét, amivel lehetővé tették tanulmányutam sikerét. Mindenekelőtt köszönettel tartozom Horst KUNZE főigazgató úrnak, a Deutsche Staatsbibliothek vezetőjének, továbbá a Deutsche Staatsbibliothek vezető munkatársának, Werner DUBE úrnak s a berlini Akadémiai Könyvtár munkatársának, Senta LIND úrhölgynek.

Meghatározza a rendelet a kölcsönzési forgalom megszervezését és lebonyolítását is. Ennek lényege a következő: az olvasó eljuttatja kérését a hozzá legközelebb eső — a távkölcsönzési hálózatba bekapcsolt — könyvtárba. Itt megkezdik a kért mű keresését először a járás, majd a kerület könyvtáraiban. Ha ez nem vezet sikerhez, akkor — de csak akkor — a kérést megváltoztatva távolabbi kereső-útra irányítják. Amennyiben egy mű lelőhelyét sikerült meghatározni és a dokumentum kölcsönözhető (a kivételeket felsorolja a rendelet), a könyvtár a tulajdonában levő könyvet köteles a kérő könyvtár rendelkezésére bocsátani. A könyvek szállítása a használó költségére történik. A kölcsönzési határidő általában négy hét, folyóiratoknál rendszerint kevesebb.

Bár a rendelethez kiadott utasítás leszögezi, hogy ez a szolgáltatás csak indokolt esetben vehető igénybe, mégis egyre növekszik a kölcsönzési forgalomban keresett könyvek száma, és így a munka a könyvtárak számára is egyre nagyobb megterhelést jelent.

Ennek megszüntetésére vagy legalábbis csökkentésére a német könyvtárosok természetesen megoldást keresnek. KUNZE professzor meghatározása szerint (*Bibliotheksverwaltungslehre*. Leipzig, 1958, Harrassowitz. 269. l.) a jó szervezés mellett a következő elvi szempontok megtartása könnyíthet a helyzeten:

1. A kölcsönzési szolgálatot csak komoly esetekben szabad igénybe venni.
2. Először mindig a helyi megszerzés lehetőségét kell megpróbálni, csak azután szabad a kérést utárra indítani.
3. Minden kérést felül kell vizsgálni, és a helyes bibliográfiai adatokat meg kell állapítani. (Sajnos erre személyzethiány miatt nem kerülhet mindig sor, a pontatlan adatok viszont nagyon megnehezítik a keresést.)
4. A cédulák irányítása ne történjék mechanikusan, hanem ésszerűen. Jól kell ismernie az irányítónak a német könyvtárak állományát és speciális gyűjtőterületeit. Emellett a könyvek és folyóiratok lelőhelyének meghatározására szolgáló könyvtári eszközöket minél szélesebb körben kell biztosítani.

E kérdés megoldásával foglalkozott a Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárakban dolgozó könyvtárosainak szakülésén egy külön munkaközösség. Ennek tagjai két alapvető tételből indultak ki: egyrészt abból, hogy a kölcsönzési forgalom gyors és zavartalan működését biztosítani kell, másrészt abból, hogy *egy helyesen felépített központi katalógus-rendszer nélkül a kölcsönzési forgalom lebonyolítása nem lehetséges.*

Központi katalógusok. Amint a vita alapjául szolgáló tézisek egyik pontja kimondja: a kölcsönzési forgalom zökkenésmentes lebonyolítása hosszabb időtartamra csak olyan regionális központi katalógus-rendszer alapján képzelhető el, melynek tagjai a távközlés modern eszközeivel (telex) vannak felszerelve. Megállapítja e tézisek egyike továbbá, hogy a központi katalógusok haszna nagyobb, mint a felállításukhoz szükséges beruházás: munkaerő, anyag, pénz. Ennek bizonyítására közli a Halleban található *Zentralkatalog der Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt* működésének statisztikai adatait, melyek szerint a katalógus alapján

1951-ben a kérések	16,5%-át
1955-ben „	29%-át
1957-ben „	38%-át

lehetett kielégíteni. Ennek alapján az a feltevés, hogy a kiépítendő és az egész országot átfogó központi katalógus-rendszer alapján a keresett művek lelőhelyének mintegy 80–85%-át lehet majd meghatározni.

Mint már az első tézisből kiderül, a kérdést nem egyetlen országos központi katalógus, hanem az egész országot átfogó központi katalógus-rendszer felállításával kívánják megoldani. Az egyetlen országos központi katalógus gondolatát — a német viszonyok figyelembevételével — elvetették. Ebben egységes álláspontra jutottak, arra nézve azonban már nagyon megoszlanak a vélemények, hogy ezek a kisebb központi katalógusok milyen jellegűek legyenek. Sokan képviselik azt a felfogást, hogy ezek a katalógusok egy-egy terület könyvtárainak heterogén állományait fogják össze, viszont másoknak az a véleményük, hogy e katalógusok szakkatalógusok legyenek. Szerintük az lenne a helyes, ha egyes tudományos és ipari centrumokban állítanák fel őket (pl. Jenában az optikai irodalom központi katalógusát), és ott, ahol egy tudományág szakanyaga amúgy is erősen képviselve van, gyűjtenék össze — ha csak katalógusban is — a reá vonatkozó, de máshol található műveket.

Abban, hogy regionális katalógusokat vagy szakterületenkénti részlet-központi katalógusokat állítsanak-e fel, még nem sikerült megegyezésre jutni, ez állandó vitatéma, amelynek ma még valószínű megoldása sem mutatkozik.

Bármilyen megoldási módot fogadjanak is azonban el, kétségtelen, hogy a központi katalógusokat a jobb és gyorsabb munka érdekében modern távközlési eszközzel kell összekapcsolni. A tervek szerint az ún. Telex-eljárással sikerülne ezt megoldani.

Tanulmányutam során a *Deutsche Staatsbibliothek* Auskunftsabteilung-ja kérésében felállított katalógusokat: *Zentralkatalog der Auslandsliteratur (ZKA) 1939 ff.* és a *Gesamtverzeichnis Ausländischer Zeitschriften (GAZ) 1939 ff.*, továbbá két regionális központi katalógust, Jenában a *Thüringischer Zentralkatalog*-ot, Halleban pedig a *Zentralkatalog der Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt*-ot ismertem meg. Ezek közül a legnagyobb arányú a *Staatsbibliothek*-ban felállított két katalógus.

A berlini *Deutsche Staatsbibliothek* felvilágosító osztályának hivatása elsősorban az, hogy a könyvtárba befutó, nagy részben könyvek és folyóiratok lelőhelyére vonatkozó kérdésekre választ adjon, és hogy az e felvilágosításokhoz szükséges segédeszközöket megteremtse és tovább fejlessze. Ezt a feladatkört közvetlen elődjétől, az *Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken* nevű intézménytől vette át. (Az *Auskunftsbüro*-t 1905-ben alapították azzal a céllal, hogy megállapítsák, megvan-e egy keresett könyv a német könyvtárakban, és ha igen, úgy melyik könyvtárban található az.)

Az osztályon 30 munkatárs dolgozik, ezek közül két tudományos könyvtáros. A munka három különálló csoportban folyik.

A voltaképpeni felvilágosító szolgálatot 11 dolgozó látja el. Ezek feladata a következő:

a) Választ adnak szóban (telefonon) lelőhelymeghatározásra vonatkozó kérésekre. 1958-ban 6200 megkeresés történt és 13 000 címre vonatkozóan adtak felvilágosítást.

b) Ugyanezt végzik írásbeli megkeresésre is. 1958-ban 2000 írásbeli kérdésben 4500 cím lelőhelye iránt érdeklődtek. A kért címek 78%-ára tudtak pozitív választ adni.

A lelőhelymeghatározás a következő módon történik: először igénybe veszik az osztályon található segédeszközöket (*ZKA*, *GAZ*, segédkönyvek), és amennyiben így nem jutnak a kért mű nyomára, a könyvet a többi német könyvtárban és a szomszédos külföldi könyvtáraiban keresik tovább.

A keresés előrenyomtatott levelezőlapokon történik, amelyekre a kért mű adatait ormig rendszerrel sokszorosítják. A lapokat azokba a könyvtárakba küldik szét, amelyekben a könyv megléte valószínű. E munkában egy kis katalógus a segédeszközük, amely a könyvtárakat betűrendben és szakosítva is tartalmazza. Főleg az utóbbi ad támogatást a keresőlapok irányításában. 1958-ban 125 000 keresőlapot juttattak el más könyvtá-

rakba. Az igényelt könyvek 80%-át az NDK-ban, 12%-át Nyugat-Németországban, 8%-át pedig külföldön találták meg.

A keresésből visszaérkezett lapokat, akár pozitív, akár negatív eredményt rögzítenek, beosztják az ún. *Ergänzungskatalog*-ba, ezek a későbbi kereséseknél értékes támpontul szolgálhatnak.

c) Itt dolgozzák fel ezen kívül a más könyvtárak kölcsönzéseit jelző könyvtárközi kölcsönzési megrendeléseket is. Ezek — amennyiben a *Staatsbibliothek* állományában nincsenek meg — mind ide kerülnek. 1958-ban 21 000 kéréscédulát dolgoztak fel. Miután munkaerőhiány miatt nem tudtak a keresettel lépést tartani, csak az 1939 után megjelent külföldi könyvek és folyóiratok lelőhelyeit kutatják fel. Amennyiben a keresett mű e kategóriák egyikébe sem tartozik, a kereső-kölcsönzési lapot más könyvtárakhoz továbbítják. 1958-ban a beérkezett kérések 32%-ára tudtak pozitív választ adni.

d) Itt tartják nyilván azokat az egyéb kéréseket is, amelyek már nem a lelőhely-meghatározására vonatkoznak, hanem bibliográfiai jellegű kérdéseket tartalmaznak. Ezeket nem az osztály munkatársai, hanem rendszerint a szakreferensek oldják meg. Itt csak központi nyilvántartásuk történik.

e) A német könyvtárak állandóan használt jelzeteit (betű és számkombináció) is ez az osztály tartja nyilván. Az ún. *Sigelliste* készül itt.

Az osztály kereső-munkáját három segédeszköz igénybevételével végzi :

1. A segédkönyvtár (kb. 3000 kötet) rendkívül értékes anyagot tartalmaz, katalógusokat és bibliográfiákat, melyek részben a felvilágosítások segítésére, részben a központi katalógussal folyó munka támogatására szolgálnak.

2. „*Zentralkatalog der Auslandliteratur (ZKA) 1939 ff.* Kb. 200 tudományos és ipari szakkönyvtár 1939 óta megjelent külföldi könyvanyagát magában foglaló központi katalógus. 1953-ban a Staatssekretariat für Hochschulwesen rendeletben kötelezte a felügyelete alá tartozó könyvtárakat a bejelentésre, az ipari könyvtárak önkéntesen csatlakoztak az akcióhoz. 200 könyvtár (egy-egy egyetemi hálózat gyakran csak egy egységnek számít) küldi be anyagát bejelentéses módszerrel a központi katalógusba, de nemcsak a tudományos irodalmat, hanem minden új könyv címét. Ezzel azonban a katalógus túlságosan megnövekedett, és kívánatos lenne anyagának korlátozása a tudományos irodalom területére. Jelenleg a katalógus kb. 330 000 címet tartalmaz, az évi gyarapodás kb. 70 000 új cédula. Nem helyeznek minden cédulát a katalógusba, egy műről csak egy cédulát — a legjobbat — tartanak meg. Erre írják fel a többi példány lelőhelyét.

A beérkezett anyag 50%-ának rossz a címfelvétele, de ezekből hasonlítás után (hiszen sokszor már benne van a mű cédulája a katalógusban) kb. 20% kiesik. Így a címfelvételeknek 30%-a rossz, ezeket azonban munkaerőhiány miatt nem tudják kijavítani, és ilyen állapotban kerülnek beosztásra.

A *Staatsbibliothek* nyomtatásban adja ki *Berliner Titeldrucke N. F.* címen a szovjet és népi demokratikus új beszerzések jegyzékét. Ennek évi összefoglaló kötetében az egyes címek mellett a *ZKA* alapján feltüntetik, hogy a könyv a *Staatsbibliothek*-on kívül melyik más könyvtár állományában található még meg. Így ez a kiadvány bizonyos mértékig nyomtatott kurrens központi katalógusnak is tekinthető. A válogatott tudományos anyagot tartalmazó jegyzék : *Das neue wissenschaftliche Buch. Neuerwerbungen der wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR*, melyet szintén a *Staatsbibliothek* tesz közzé, bizonyos mértékben ugyanezt a szerepet tölti be. Két sorozatban jelenik meg : *Reihe A : Naturwissenschaften-Technik* és *Reihe B : Gesellschaftswissenschaften*. Az előbbi olyan művek címeit is tartalmazza a *ZKA* alapján, amelyek a *Staatsbibliothek*-ben nincsenek meg, az utóbbi csak a *Staatsbibliothek* szerzeményeit közli, egyúttal más könyvtárak azonos beszerzéseinek lelőhelyeit is feltünteti.

3. *Gesamtverzeichnis Ausländischer Zeitschriften (GAZ) 1939 ff* szerkesztése is ezen az osztályon folyik. E katalógus munkálataiban részt vesznek a Staatssekretariat für Hochschulwesen fennhatósága alá tartozó könyvtárak, az Akadémia, a Mezőgazdasági Akadémia és a nagy ipari vállalatok könyvtárai, összesen kb. 120—150 könyvtár. A munkák hat éve tartanak, remélik, hogy egy év múlva készen lesznek vele, és hozzáfognak a katalógus kiadásához.

A könyvtárak külföldi folyóiratállományukat 1939-től jelentik be a *GAZ*-hez. (A „folyóirat” fogalmát az ilyenkor szokásos legtágabb értelemben alkalmazzák.) Általában a teljes állományt egyszerre jelentették be, most az új folyóiratokról adnak hírt, vagy az előállott változásokat (a folyóirat megszűnt vagy nem jár többé) jelzik. A bejelentés a szokásos nemzetközi méretű kartonon történik, előre megadott utasítások alapján.

A könyvtárak bejelentéseit nagyméretű kartonlapokra írják át. Minden folyóiratnak csak egy lapja van, erre kerül a címleírás és az egyes könyvtárakban meglévő állomány feltüntetése. A címleírást nem a könyvtárak bejelentéseiből, hanem magukról a folyóiratokról készítik. Ezért minden folyóiratot maguk is megnéznek. A bejelentett folyóiratok 75—80%-a megvan saját állományukban, ezeket könnyen megkapják, a többit pedig kölcsönkérik. Így pontosan meg tudják állapítani a folyóirat címfelvételi adatait. A címen kívül mindig feltüntetik a kiadó testületet, a nehezen érthető nyelveknél címfordítást is közölnek. Ezen kívül a folyóirat megjelenési helyét is feltüntetik. Minden címhez megkeresik az első évfolyam megjelenésének évszámát (ha befejezett, úgy az utolsóé is), a címváltozásokat, supplementumokat stb. Pontosságra törekszenek, mert bár elsődleges céljuk az, hogy lelőhelykatalógust hozzanak létre, szeretnék, ha az egyúttal bibliográfiai segédeszközként is használható lenne. Az összesítő lapon természetesen a könyvtárak állományát is feltüntetik, első helyen a legteljesebb sorozatot, majd a kisebb állományokat.

Amikor az egyes folyóiratok nagy kartonjai ezen a módon elkészültek, akkor kezdtek kiadni az ún. *Umlaufmanuskript* egyes füzeteit. A kiadás alfabetikus sorrendet követve történt, ma kb. az *S* betűnél tartanak. A füzetek sokszorosítva jelennek meg. Minden résztvevő könyvtár kap egy példányt, és saját szempontjából átnézi a folyóiratot. Revideálja a címfelveleket, de főleg saját állományadatainak helyességét ellenőrzi. A kéziratot a *GAZ* szerkesztőségének 14 nap múlva visszaküldik. A nagy könyvtárak megtartanak maguknak egy-egy példányt az *Umlaufmanuskript*-ből, így a teljes mű megjelenéséig is tudnak már az egyes folyóiratok lelőhelyéről tájékozódni.

A visszaérkezett *Umlaufmanuskript*-et feldolgozzák, az esetleges változtatásokat az alap-kartonkimutatásra átvezetik. Így készül el a végleges cédula.

Ezt a munkát, mint már említettem, kb. egy év múlva lezárják, és hozzákezdnek a katalógus kiadásához. Ez alfabetikus lesz, és a Preussische Instruktion előírásai szerint sorolja fel a folyóiratokat. Hogy használatát megkönnyítsék, jól kidolgozott szakmutatóval kívánják kiegészíteni.

Miután a Marburgban készülő nyugatnémet *GAZ*-t mechanikus beosztási sorrendben adják ki, itt is felmerül a kérdés, hogy nem lenne-e helyesebb erre a beosztási rendre áttérni. A felfogás azonban általában az, hogy mivel kidolgozott mechanikus beosztási rendszerük nincsen, nem akarnak éppen egy ilyen rendkívül drága és nagy katalógus kiadásánál újjal kísérletezni.

Jénában a *Thüringischer Zentralkatalog* még fiatal intézmény, csak 1955 óta működik. Kb. 120 könyvtár anyagát foglalja magában, mégpedig az egyetemi intézeti könyvtárak, a Jénában dolgozó akadémiai intézetek, az Ernst Abbe Bücherei, a VEB Optik Carl Zeiss, Schott és Jenapharm könyvtárainak anyagát, továbbá Weimar, Erfurt, Ilmenau, Gotha, tehát egész Thüringia tudományos jellegű könyvtárainak állományát. A könyvtárak 1955. január 1. utáni beszerzéseiket jelentik be, 40 könyvtár azonban

már teljes állományával szerepel a katalógusban. A további cél az, hogy a terület minden tudományos és ipari könyvtárának teljes anyaga belekerüljön.

A katalógus anyagát bejelentési módszerrel gyűjtik össze. A résztvevő könyvtáraknak címfelvételi mintalapokat küldtek ki, így próbálták a címfelveleket egységességét biztosítani.

A katalógus ma 75 000 cédulát tartalmaz. (Az évi gyarapodás 20 000 cédula körül mozog.) Két részre oszlik, az egyik a monográfikus műveket, a másik a folyóiratokat foglalja magában. Minden könyvről csak egy cédulát tartanak meg, erre írják rá a többi példány jelzetét. A folyóiratoknak ellenben annyi cédulájuk van, ahány sorozatban a katalógusban képviselve vannak.

Halle-ban az *Universitäts- und Landesbibliothek* 1949-ben kezdte meg a regionális központi katalógus: *Zentralkatalog der öffentlichen Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt* felállítását. A katalógus létrehozását a háború utáni könyvtári nehézségek tették szükségessé, a súlyos veszteségeket szenvedett állományok, új beszerzések összefogása nélkülözhetetlenné vált a kutatómunka számára. Szükséges a katalógus az új beszerzések koordinálásához is.

1949-ben rendelet jelent meg, amelynek értelmében kívánatos, hogy a részvételre kötelezett egyetemi intézeti könyvtárakon kívül a terület körzeti és városi könyvtárai, valamint az üzemek tudományos szakkönyvtárai is csatlakozzanak a központi katalógushoz. A könyvtárakat e rendelet nyomán az egyetemi könyvtár dolgozói végiglátogatták, és így kérték fel őket a közreműködésre. Ennek eredményeként ma a 81 egyetemi intézeti könyvtáron kívül 22 üzemi könyvtár (köztük pl. a Leuna Werke), 57 városi könyvtár, illetve társulati és egyesületi könyvtár küldi be anyagát a központi katalógusba. A könyvtárak teljes állományát szeretnék a katalógusban egyesíteni, tehát sem időbeli, sem szakkorlátozást nem érvényesítenek. A katalógus a külföldi és a német anyagot egyaránt tartalmazza. Két részre oszlik, betűrendben tartják a monográfikus műveket és külön a periodikákat. Jelenleg kb. 735 000 cédulával rendelkeznek, az évi gyarapodás 60 000 cédula. A könyvtárak anyagát bejelentési módszerrel gyűjtik össze. Egy műről csak egy cédula marad a katalógusban, erre írják fel a lelőhelyeket.

A résztvevő könyvtárak minta-címfelveleket kapnak, így próbálják a címfelveleket egységessé tenni. Sajnos nem valami jó eredménnyel, mert a beérkezett címfelvelekek még ezek után is igen egyenetlenek, csak egyharmaduk felel meg a követelményeknek, kétharmadukat javítani kell.

Tekintettel arra, hogy a könyvtárak különböző módokon küldik be anyagukat (cédula, fénykép a címlapról, jegyzék stb.) a katalógusban a legkülönbözőbb cédulák találhatók (felragasztás, nyomtatott, kézzel írott stb.). De a külső formára nem is adnak sokat, lényeg az, hogy a katalógus a lelőhelymeghatározás követelményének eleget tudjon tenni.

A katalógust sokan veszik igénybe. Hetenként kb. 250 cím iránt érdeklődnek. 1958-ban a keresett művek 36%-ának lelőhelyét tudták a katalógus alapján megállapítani.

A tapasztalatok végső összegezése az, hogy ha nem is alakult ki teljes és véglegesnek mondható központi katalógus-rendszer a Német Demokratikus Köztársaságban, bizonyos, hogy ezen a téren nagy eredményeik vannak. Saját központi katalógus-rendszerünk kialakításánál azonban figyelembe kell vennünk az *eltérő hazai viszonyokat*: nálunk mások az arányok, kisebb az ország és kisebbek a könyvtárak is. A német „vidéki” könyvtárak (pl. Lipcse, Halle, Jena) milliós vagy annál is jóval nagyobb kötet-számmal rendelkeznek, akkorák, sőt nagyobbak, mint a mi legnagyobb könyvtáraink. Más tehát a regionális elv a központi katalógus területén Németországban és másnak kell lennie Magyarországon. De a német tapasztalatok alkotó alkalmazása hasznos lehet számunkra.

Sz. NÉMETH MÁRIA

Egy üzemből termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezete. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya az elmúlt év telén megbízta a Könyvtárügyi Tanács Raktározási és Állományvédelmi Szakbizottságát, hogy foglalkozzon egy üzemből termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezésével.

A Raktározási és Állományvédelmi Szakbizottság e sorok íróját bízta meg az üzem felállításával kapcsolatos terv elkészítésével.

Könyvtáraink állományvédelmének korszerűtlen helyzetében a súlyos raktározási gondok mellett, a kötetelés kérdése az, amely lényegesen nagyobb anyagi befektetést kíván, mint a raktári férőhelyek megteremtése. Évtizedes mulasztásokat kell pótolni, miután az állomány gyarapodása az első világháború után sokkal nagyobb lépéssel haladt előre, mint annak előtte. Ezen igen tekintélyes számú szaporulatnak túlnyomó része évről évre kötetlen maradt.

A felszabadulás után ez a gyarapodási folyamat olyan eddig nem látott fejlődésnek indult szocialista államunkban, mellyel kötetelési kapacitásunk távolról sem tudott lépést tartani. A nemzetközi szokásos normák szerint a könyvtárak bruttó költségvetéseik 20—25%-át fordítják könyvek kötetelésére. Ez a százalékarány a kimaradt háborús évek következtében és a könyvtermelés állandó és rohamos növekedése, de nem kevésbé a könyvek fokozottabb olvasottsága következtében felemelendő volna. Bár szocialista államunkban most kötetszám szerint sokkal többet kötetünk, mint a második világháború előtt, ma mégis könyvtáraink évi költségvetésüknek csak 5, legfeljebb 8%-át költik kötetelésre, mert állományuk gyarapodása a múlthoz képest sokszorosán megnövekedett. Tehát az állománygyarapodásnak és a fokozott használatnak megfelelően a könyvkötési költségvetést tetemesen fel kell emelni, hogy lépést tudjon tartani a követelményekkel.

A könyvtárainkban működő könyvkötő házi üzemek a múlthoz viszonyítva jelentősen fejlődtek (1938-ban összesen 15 könyvkötő dolgozott könyvtári kötetben, a mai 150 személlyel szemben). De ezen házi üzemeket bármennyire is fejlesztjük, mert továbbfejlesztésük feltétlenül kell, sohasem fogják tudni súlyos kötetési problémáinkat megoldani, ha figyelembe vesszük, hogy könyvtárainkban 6—7 millió kötetlen könyvet tárolnak. A kötésre szoruló kurrens gyarapodás pedig már most évi 800 000 kötetet tesz ki, mely szám évről évre erősen növekedni fog.

A kötetelés problémájával kapcsolatban kettős kérdéssel állunk szemben. Egyrészt az állományban levő kötött, de sok olvasás következtében tönkrement könyvek javításának és újrakötésének kérdése. Ezen feladatot a könyvtárakban működő házi üzemek végeznék el, a fokozódó szükségletnek megfelelően. Ilyen munkákat nagyüzemi módszerrel termelő üzem nem tud elvégezni, mert egyedi munkáról van szó. A tapasztalatból is tudjuk, hogy a magánszektort kivéve, semmilyen könyvkötő vállalat nem vállalja a rongyos könyvek javítását és újrakötését. A másik feladat a könyvtáraink polcain fekvő kötetlen könyvek, periodikák és az új kötetelésre szoruló könyveknek a bekötése. Ezt a kérdést a legolcsóbban egy minisztériumi felügyelet alatt működő, rezsiköltségben termelő könyvkötő üzem megszervezésével lehet megoldani.

Egy ilyen üzem megszervezésére azért is szükség van, mert ha korlátlan mennyiségű pénz állana rendelkezésre a kötetelésre, akkor sem tudnák azt elvégeztetni, mert az ország jelenlegi összes kötési kapacitása még egy kis töredéket sem volna képes vállalni. Egyrészt a házi üzemek fent vázolt feladataik következtében, másrészt az állami, szövetkezeti és magán könyvkötők annyira túl vannak halmozva munkával, hogy képtelenek további feladatokat vállalni.

Nem kevésbé fontos kérdés a kötési költségek arányának összevetése sem. A felállítandó tárcaállalat útján könyvtáraink önköltségi áron jutnának kötetekhez, ami

a költségeknek 1/3 résszel való csökkentését jelenti, vagy fordítva ugyanazon összegért 50%-kal több kötést kaphatnának.

A jelenlegi szakmunkás-helyzet mellett e rezsiköltségben termelő üzem megindulásakor (1960) csak kisipari és aránylag kevésbé gépesített jelleggel, legfeljebb az egész szervezetbe 70 munkaeget beállítva, volna megvalósítható. A további években ezen üzemből kiindulva, fokozatosan gépesítve, új technológiák bevezetése és új munkaegek képzése folytán, lehetséges csak a magyar könyvtárak szükségletének megfelelő és rezsiköltségben termelő tárca-könyvkötőüzem megvalósítása, illetőleg a szükségletnek megfelelő kifejlesztése. Az üzem a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályának közvetlen felügyelete és ellenőrzése alatt működne.

A további fejlesztésnek két egymással párhuzamos irányban kell haladnia. A szortiment kötéstechnikát a legszélső és ésszerű lehetőségekhez mérten minél jobban gépesíteni és az új, fűzés nélküli, ragasztott gerincű gépesített kötéstechológiát a legszélesebb területen kell alkalmazni.

Mint fent említettem, a jelenlegi könyvkötő-szakmunkás helyzet szerint legfeljebb 20—22 olyan könyvkötő szakmunkást lehetne verbuválni, kiknek szakképzettsége alkalmas lenne a fenti feladatok elvégzésére és ugyanakkor a jövő szakmunkások, ipari tanulók képzésére is. A kezdő szervezetben alkalmazandó 20 szakmunkás mellé azonnal 10 ipari tanulót kellene szerződtetni, előzetes két heti próbaidő után. A próbaidő alatt a tanulójelölteknek tanúbizonytságot kellene tenniük arról, hogy a szakma elsajátítására alkalmasak, és minden ambíciójuk megvan azt megtanulni. A tanuló létszámot a fejlesztés során, de legalább az első tíz esztendő folyamán a kezdeti, de ha lehetséges még további 12—15 főre kellene emelni. Ebből a sajátképzésű szakmunkás rétegből állana azután az üzem fejlődő szakmunkás törzsgárdája. Pillanatnyilag még kétféle előképzettséggel lehet könyvkötő tanulókat szerződtetni. Érettségivel másfél év, általános iskolai VIII. oszt. végzettséggel pedig három év a tanulmányi idő, vagyis ennyi idő után válnak szakmunkásokká az ipari tanulók. Értésüléseink szerint 1960-tól a könyvkötőiparban csak érettségivel lehet tanulót szerződtetni. Ez esetben gyorsul a szakmunkás-képzés ideje. A szakmunkás utánpótlás csak ezen az úton valósítható meg, s erre azért is nagy szükség van, mert a Ságvári Endre Grafikai Szakiskola kizárólag a nagyüzemek, nyomdák részére nevel szakmunkásokat, akik végzettségük után azonnal a kijelölt nagyüzemben foglalják el munkahelyüket. A szövetkezeti és magánkisipartól pedig nem számíthatunk szakmunkás utánpótlásra.

A szakmunkások mellett szükség van előkészítő munkaegekre, akik akár az általános iskola VIII. oszt. elvégzése után volnának alkalmazhatók szerződés nélkül és két, három hónap alatt taníthatók be. A magas aranyozói és csoportvezetői munkakörökre a szakmunkások közül kell kiemelni azokat az egeket, akik szakmai ismeretüknél, szocialista emberi magatartásuknál fogva alkalmasak lesznek feladataik elvégzésére. Műzeális értékű könyvek, kéziratok restaurálásával és művészi könyvkötések készítésével ezen üzem semmiképpen sem foglalkozhatna. Ez a feladat a házi üzemek továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdés.

A felállítandó üzemben a szalagrendszerű munkafolyamatot kell megszervezni és kialakítani, mert ennek folyamánaképpen érhető el a maximális termelés. Tekintettel az igen nagy mennyiségű kötendő könyvre, a munkaegek teljesítménye, azok különös megfeszítése nélkül, úgy használható ki a leggazdaságosabban, ha minél kisebb részletmunkát jól beidegződve végeznek el.

A munkafolyamatoknak a következőknek kellene lenniük a kevésbé gépesített szortiment kötéseknél;

1. Szétszedés, javítás, préselés, előzékelés, fűzés. Ezen munkafolyamatokat betanított előkészítő munkaegekkel kell elvégeztetni.

2. A tényleges könyvkötés elkészítése. Enyvezés, körülvágás, préselés, ereszreverés, táblakészítés, beborítás és leragasztás. Ezen munkafolyamatok csak szakképzett könyvkötőkkel végezhetőek el.

3. Az elkészült kötés címnyomása és minőségének ellenőrzése. Ennél a munkafolyamatnál a magasabb szakképzettségű szakmunkások alkalmazandók.

A fenti kötéstípust a lehető legmodernebb szalaggyártásban a könyvtári segédkönyvek, lexikonok, szótárak, egyetemi tankönyvek és pl. a Széchényi Könyvtár vonatkozásában a muzeális kötelespéldányok bekötésénél kell alkalmazni.

Mint már említettem, elképzelhetetlen lenne a szükségletnek megfelelő kapacitású könyvkötőüzem működése a modern fűzés nélküli, műanyaggal ragasztott gerincű technológia igen széles körben való alkalmazása nélkül. Ezen a téren a hazai tapasztalatok is igen biztatók, bár gépek és megfelelő ragasztóanyagok hiányában inkább csak kézi-erejű kísérletezés folyik. Külföldön, pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, már olyan automatikus ragasztott gerincű kötések készítő gépeket gyártanak, melyek két jól betanult szakmunkás kezelésével már évi 25–30 000 kötet könyvtestet kötnek egybe, egészen a tábla elkészítéséig. Különböző papirokhoz pedig — szívóképességüknek megfelelően — kilenc-tízféle műanyagragasztót használnak, amelyek gyárilag előállítva készen kaphatók.

A fűzés nélküli, ragasztott gerincű kötések nagyon jól alkalmazhatók könyvtáraink szépirodalmi műveinél, esetleg hírlapok, részben folyóiratok, brosúrák, jegyzetek bekötésére. Természetesen a külföldi tapasztalatokat a gépek kiválasztásakor előzőleg a helyszínen tanulmányozni kell.

Ha a fenti kötési technológiát a szükségletnek megfelelően kiegyensúlyozva alkalmazzuk, és a gépeket beszerezzük, azok működtetéséhez a munkaerőket kiképezzük, akkor könyvtáraink évi kurrens kötési szükségletét 8–10 év múlva a fenti elvek szerinti fejlesztés után biztosítani lehetne, és a következő években már az elmaradt restanciák bekötését is meg lehetne kezdeni, s kb. 25–30 év múlva a restanciák felszámolása és a kurrens évi szükséglet bekötése után egyenesbe kerülhetnének könyvvállományunk bekötése terén. Az ez időre kialakult üzem továbbra sem volna felesleges vagy túlzott méretű szervezet, mert az évi állandóan növekvő és akkor már előre láthatólag a jelenleginél 100%-kal magasabb kurrens szükséglet mellett, a közben állandóan elhasználódó, illetőleg akkorra már sokkal nagyobb tömegű újrakötés egy időben volna elvégezhető, vagyis ezek után nem kellene kötésrestanciával számolni.

Az 1957. évi felmérés adatai szerint a kötésre váró anyag — a kartonálásokat kivéve — fajta szerint százalékarányban a következőképpen oszlik meg: 60% könyv, 35% folyóirat és 5% hírlap. Ha most a kezdő 70 személyes szervezetet vesszük figyelembe, mely 1960-ban kezdené meg működését, ez az együttes a jelenlegi technológiai lehetőségek szerint és a tanonképzést figyelembe véve, 50 000 kötetet köthetne be a következő elosztásban: 30 000 kötet könyv, 17 000 kötet folyóirat és 3000 kötet hírlap.

Számadataim alapján a tervhez WEKERLE Imre készítette el a pénzügyi tervet. Ezek szerint az üzem beruházási, felszerelési költsége 500 000 Ft-ba kerül. Az első évi termelés összköltsége (50 000 kötet) 2 159 700 Ft-ba kerülne. Ugyanez a mennyiségű könyv, folyóirat és hírlap bekötése hatósági áron, állami vagy szövetkezeti szektornál elvégeztetve (attól eltekintve, hogy nem is tudnák vállalni) 2 682 000 Ft-ot tenne ki. Tehát látjuk, hogy az első évben 522 300 Ft-tot takaríthatunk meg könyvtáraink számára, amely összegből a teljes beruházási felszerelés megvásárolható. Ha a következő évben egy fűzés nélküli kötőgépet állítunk be, óvatosságot becsülve 25 000 kötetet többet termelhetnénk. E munkálatok elvégzéséhez mindössze már csak újabb 8 munkaerőre van szükség, a 25 000 kötésnek személyi és dologi összköltsége 48 000 Ft. Ha az első évi 50 000 kötet átlagköltségét számítjuk rezszi árban, akkor egy kötet 43,20 Ft-ba

kerül. A második évben a beállított fűzés nélküli kötőgép alkalmazásával 75 000 kötet készülhetne el s már csak kötetenkénti 35,20 Ft egységáron. Ez a fokozatosan csökkent ár a további évek fejlesztése során 6—7 év múlva kötetenként 18—20 Ft-ra leszorítható.

A fenti árak a jelenlegi árakhoz mérten számítottak, amennyiben általános árváltozás következne be, akkor a kötésárak is aszerint változnak. A fokozatos fejlesztés lehetőségét az első évek eredményeitől és a szükségletnek megfelelően lehetne elérni, ennek részletes adataiban való elmélyülés pillanatnyilag meddő munka volna, mert az ipar állandó fejlődése folyamán olyan lehetőségek valósulhatnak meg a könyvkötészet terén, amire ma még nem is gondolhatunk.

A felállítandó rezsi üzem tervezetét a Raktározási és Állományvédelmi Bizottság 1959. jún. 16-án részleteiben is megtárgyalta, és javaslatait a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályához felterjesztette.

SASVÁRI DEZSŐ

H Í R E K

A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencia 1958. nov. 16-tól 21-ig ülésezett Washingtonban. A Konferencia gyökerei visszanyúlnak a 10 év előtti, 1948-ban a londoni Királyi Társaság által rendezett Tudományos Tájékoztatási Konferenciához. Ennek mintegy folytatásaként az Unesco hívott össze egy Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási konferenciát 1949-ben. Az itt megvitatott problémák további figyelemmel kísérésére alakult meg később a *Tiszta és alkalmazott tudományok terminológiai és dokumentációs nemzetközi tanácsadó bizottsága*. Nemzetközileg ismert angol elnevezésének rövidítése: *IACDocTerPAS*. Ez a Bizottság már első ülésén (1954-ben) tervbe vette egy nemzetközi konferencia megszervezését a tudományos dokumentáció visszamenő vizsgálatára. Hosszas vita után az Amerikai Dokumentációs Intézet — ADI — javaslatára végül is Washingtonban hívták össze ezt az angol neve után (*International Conference on Scientific Information*) *ICSI*-ként ismert konferenciát.

948 résztvevő közül 811 volt (85,2%) az USA-ból, 40 angol (4,2%), 51 nyugat-európai (5,4%), 10 kelet-európai (1,1%), 16 kanadai, 5 latin-amerikai, 10 ázsiai, míg 5 az afrikai és óceániai angol dominiumokról. A Konferenciára beküldött 75 referátumot, amely nyomtatásban 1420 lap terjedelemben (2,72 kg) jelent meg, a résztvevők előre megkapták, bár többen késve.

Az első ülészak a kutatók dokumentációs anyagszükségletének vizsgálatával foglalkozott. A 13 megvitatott referátum közül említésre méltó egy amerikai: 1500 kémikus munkáját vizsgálták 9 egymásután következő napon át abból a szempont-

ból, hogy munkaidejük hogyan oszlik meg a tisztán kutatómunka és az arra vonatkozó információszerzés között. Megállapították, hogy a munkaidőnek kb. 49,8%-át ez utóbbi veszi igénybe, s ennek is a nagyobb része szóbeli közlés útján történik. A tisztán kutató tevékenységre a munkaidőnek csak 36%-a jut. Igen érdekes a londoni *Science Library*-nak a tudományos periodika-használat gyakoriságára vonatkozó vizsgálata. Az 1956. évi kölcsönzési, illetve helybenolvasási forgalom 87 255 esete arra mutat, hogy a Science Library 9120 periodikája közül 4821-et senki sem keresett ebben az évben. Az előadó megállapítása szerint a kurrens periodikák $\frac{3}{4}$ része olyan kevéssé olvasott, hogy egyetlen kölcsönözhető példányuk kielégítően az egész Egyesült Királyság érdeklődését.

Az első ülészak megbeszélései általában arra az eredményre jutottak, hogy az információszerzés főforrása a szóbeli közlés; a bibliográfiák használata már viszonylag korlátozott, s még inkább az az évi beszámolóké, évkönyveké. Az új folyóiratszámok átlapozása igen kedvelt és hasznos forrás. Egy másik fontos megállapítás, amelyre 1802 angol elektrotechnikus munkáját vizsgálva jutott az előadó, hogy a műszaki irodalom főfeladata nem abban áll, hogy „utólagos konzultációhoz szolgáltasson dokumentációs forrást”, hanem hogy napról napra ösztökélje a kutatókat az új tudományos események és eredmények megismerésére, és olyan természetű tájékoztatást nyújtson, amit a kutató nem keres előre kigondolt terv szerint, hanem felfedez. Egészében véve az első ülészak hozzájárult a kutatók szokásainak és szükségleteinek megismeré-